

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Celia Englund

Framtidsfullmakt
Möjligheter till och begränsningar av
självbestämmande inför framtida kognitiva
nedsättningar

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: professor Titti Mattsson

Termin: HT 2018

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	8
1.1 Bakgrund	8
1.2 Syfte	10
1.3 Frågeställningar	10
1.4 Metod	11
1.5 Material	13
1.6 Tidigare forskning	15
1.7 Avgränsningar	16
1.8 Disposition	17
2 SJÄLVBESTÄMMANDE VERSUS BEROENDE	19
2.1 Inledning	19
2.2 Självbestämmanderätt	19
2.2.1 Hälso- och sjukvård	20
2.2.2 Socialtjänst	22
2.3 Samhällsinsatser i konflikt	23
2.4 Historisk utveckling	26
2.5 Summering	29
3 STÄLLFÖRETRÄDARSKAP	31
3.1 Inledning	31
3.2 Legala ställföreträdare	31
3.3 Fullmaktsinstitutet	34
3.4 Anhörigas behörighet	36

3.5	Framtidsfullmakt	37
3.6	Summering	38
4	SVERIGE	39
4.1	Inledning	39
4.2	Lagens bakgrund	39
4.3	Lagens innehåll	40
4.3.1	Ändring, återkallelse och ikraftträdande	41
4.3.2	Fullgörande av uppdraget	42
4.3.3	Granskning och verkan i vissa situationer	44
4.3.4	Överförande av behörighet	45
4.3.5	Behörighet i personliga frågor	45
4.4	Summering	48
5	NORGE	50
5.1	Inledning	50
5.2	Lagens bakgrund	50
5.3	Lagens innehåll	52
5.4	Summering och jämförelse	57
6	DANMARK	59
6.1	Inledning	59
6.2	Lagens bakgrund	59
6.3	Lagens innehåll	60
6.4	Summering och jämförelse	64
7	SLUTSATSER OCH ANALYS	66
	BILAGA A	72
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	77
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	81

Summary

This thesis revolves around the law (2017: 310) on continuing powers of attorney; its background, content and effects. The continuing power of attorney is intended to strengthen an individual's ability to control their future in cases of impaired mental capacity. In order to establish a continuing power of attorney, the individual must hold a decision-making competence. However, the act only comes into force after this capacity has been lost as a result of illness or deteriorated health. The system of continuing powers of attorney is a completely new form of representation in Sweden and a complement to god man and förvaltare.

The continuing power of attorney is intended to strengthen the individual's autonomy and to create safety for the future of the individual and his or her close ones. It simplifies, to some extent, in order for public officials, to gain knowledge of what an individual wished for while having the ability to decide; but it also leads to questions, especially on healthcare and social care. It is not possible for a person to act as a deputy for another in the case of healthcare according to the Health and Medical Services Act (2017: 30) and this also applies to a holder of continuing power of attorney. This limit is clear since the area is explicitly excluded in the Act on continuing powers of attorney, along with dental care and issues of distinct personal character.

The legislator does not provide a complete list of what is to be included in the concept of issues of a distinct personal character, which creates room for interpretation. To the same extent that a holder of continuing power of attorney does not have the authority to act on said issues, god man and förvaltare also lack this authority. In order for the law concerning deputies to function at its best, it is important that the limits of competence be clarified. The social services, as well as the health and medical care, are based on consent and participation. Concerns may arise regarding the competence of a holder of continuing power of attorney, while in contact with the social

services, as their activity is closely connected to highly personal matters; for example, issues regarding housing and personal care.

This thesis states that the law is unclear regarding the limit between personal and highly personal matters. The system of continuing powers of attorney has been used in other countries before it was set up in Sweden and the thesis describes the Norwegian and Danish legislation and also carries out a comparison with the Swedish law.

Sammanfattning

Uppsatsen behandlar lagen (2017:310) om framtidsfullmakter, dess bakgrund, innehåll och verkningar. Institutet framtidsfullmakt är tänkt att stärka den enskildes möjligheter att styra över sin framtid i fall av försämrad mental kapacitet. Upprättandet av en framtidsfullmakt kan ske då den enskilde har beslutskompetens men träder i kraft först efter att denna kapacitet har gått förlorad till följd av sjukdom eller försämrad hälsa. Systemet med framtidsfullmakt är en helt ny form av ställföreträdarskap i Sverige och ett komplement till god man och förvaltare.

Framtidsfullmakten är tänkt att stärka individens autonomi och skapa trygghet inför framtiden för den enskilde och dennes närstående. Det förenklar till viss del för samhällets företrädare, att få kännedom om vad en individ önskade när denne var beslutskapabel, men det skapar även frågeställningar, framförallt vid vård och omsorg. Det saknas möjligheter för en person att agera ställföreträdare för annan vid insatser enligt hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) och detta gäller även för en framtidsfullmaktshavare. Denna gränsdragning är tydlig eftersom området uttryckligen undantas i lagen om framtidsfullmakter, tillsammans med tandvård och frågor av utpräglat personlig karaktär.

Lagstiftaren ger ingen uttömmande uppräkningslista av vad som avses med frågor av utpräglat personlig karaktär, utan här finns ett tolkningsutrymme. I samma utsträckning som en framtidsfullmaktshavare saknar behörighet att agera i nämnda frågor saknar även god man och förvaltare denna behörighet. För att ställföreträdarskapsrätten ska fungera optimalt är det av vikt att gränserna för behörigheten klaggörs. Socialtjänstens verksamhet bygger precis som hälso- och sjukvården på samtycke och delaktighet. Betänkligheter kan uppstå angående en framtidsfullmaktshavares behörighet att företräda fullmaktsgivaren i kontakten med socialtjänsten då denna verksamhet rör sig

i området kring högst personliga angelägenheter, exempelvis i form av boendefrågor och personlig omvårdnad.

I uppsatsen konstateras att rättsläget är oklart avseende gränsdragningen mellan personliga och högst personliga angelägenheter. Systemet med framtidsfullmakter har använts i andra länder innan det inrättades i Sverige och i uppsatsen lämnas en redogörelse för norsk och dansk lagstiftning och det görs även en jämförelse med den svenska lagen.

Förord

Genom att skriva ner dessa sista rader sätter jag punkt för arbetet med mitt examensarbete. Jag är stolt och glad över att kunna avsluta och vända blicken framåt. I mitt liv har jag oändligt många människor att tacka för att allt fint som de alla gör för mig. Mina vänner, min pojkvän och min släkt. Jag hoppas att de vet hur mycket jag tycker om dem. Jag har valt att särskilt tacka två personer som har varit absolut ovärderliga för mig på vägen hit.

Min handledare, professor Titti Mattson. Tack för våra diskussioner och dina råd. Din kunskap och dina synpunkter har genomgående fört mig framåt och lett mig på rätt väg. Allra mest vill jag tacka för att du har lyckats motivera mig att fortsätta framåt i stunder av tvivel.

Min mamma, Annelie. För ditt outtömliga stöd till mig, i studierna och i allt annat i livet. Tänka sig att det blev juridik för mig också, till slut. Viljan att skipa rättvisa har jag fått från dig och du har ofta varit min kompass för vad som är rätt och fel. Tack för allt.

Celia Englund,

Råstorp, den 8:e januari 2019.

Förkortningar

AvtL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
BrB	Brottsbalk (1962:700)
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
FB	Föräldrabalk (1949:381)
HB	Handelsbalk (1736:1232)
HSL	Hälso- och sjukvårdslag (2017:30)
JO	Justitieombudsmannen
NOU	Norges offentlige utredninger
Ot.prp.	Odelstingsproposisjon
PL	Patientlag (2014:821)
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
RF	Regeringsform (1974:152)
SoL	Socialtjänstlag (2001:453)

SOU

Statens offentliga utredningar

ÄB

Ärvdabalk (1958:637)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Uppsatsen grundar sig i frågeställningar kring individens autonomi och hur den kan upprätthållas även under stadier i livet då de kognitiva förmågorna försämras till följd av skador eller sjukdomar, exempelvis en demenssjukdom. När en person hamnar i sådana tillstånd blir det också aktuellt med efter hand ökande samhällsinsatser i form av vård och omsorg. I samband med att de kognitiva förmågorna försämras avtar också personens faktiska förmåga att fatta välinformerade och kloka beslut om den egna situationen och den vård och omsorg som kan behövas.¹ En relevant fråga att ställa blir då vilka hjälpmedel en enskild kan ta till för att kunna fatta beslut innan och under en kognitiv nedsättning. Hur kan enskilda och närstående förbereda sig och planera för framtiden kring sådana personliga angelägenheter som beslut om bostad, vård och omsorg?

Lag om framtidsfullmakter (2017:310) trädde i kraft den 1:e juli 2017 och med anledning av den blir det intressant att undersöka var den yttre gränsen går för en framtidsfullmakt, med fokus på vård och social omsorg. Det kan också vara av intresse att försöka utreda utvecklingspotentialen i framtidsfullmakten genom att utföra en jämförelse med utländsk rätt.

Framtidsfullmakten kan förhoppningsvis stärka den enskilda personens autonomi, på så sätt att denne kan tillåtas göra ett övervägt val kring vem som ska ges förtroende att besluta i ett läge där personen själv har förlorat kapacitet att fatta beslut. För att systemet ska få en fullgod genomslagskraft i stärkandet av dessa personers rätt krävs att det går att fastställa inom vilka ramar det är möjligt att överföra sin beslutanderätt till en ställföreträdare.

¹ <http://www.demenscentrum.se/Fakta-om-demens/Symtom/Kognitiv-symtom/Uppmarksamhet--tankeformaga/>

En följd av demenssjukdomar och andra skador i hjärnan är ofta ett förändrat beteende.² En drabbad person kan byta åsikter och handlingsmönster på ett sätt som för omvärlden upplevs som drastiskt och det kan därför uppstå svårigheter i fastställandet av personens verkliga vilja. Det som personen uttrycker i sitt sjukdomstillstånd kan stå i motsats till den vilja som personen upplevs ha haft under sitt tidigare, friska tillstånd. Med hjälp av framtidsfullmakten ges personen möjlighet att överväga hur den vill bli behandlad och bemött i framtiden vid ett eventuellt tillstånd av bristande förmågor.

En tydlig ökning av den åldrande befolkningen medför ett behov av forskning inom äldrerätt. Människor lever längre och en av anledningarna till detta är att hälsan kontinuerligt förbättras. I regel skjuts därmed behovet av sociala insatser upp.³ Demenssjukdomar är en riskfaktor då det drabbar många och riskerna ökar i takt med åldern.⁴ Fler äldre innebär följaktligen fler demenssjuka. Därmed växer gruppen och deras plats i juridiken behöver synliggöras. Det är av stor vikt att rätten utvecklas och att eventuella oklarheter utreds.

Möjligheten att kunna planera för sin framtid genom aktiva val, både angående privatekonomin och den personliga sfären, kan skapa en trygghet både för den enskilde och för dennes närstående. För att kunna skapa en sådan trygghet krävs en viss förutsebarhet i lagen.

Uppsatsen utreder i vilken utsträckning som en person kan fatta giltiga beslut om att överlåta den autonoma beslutanderätten i syfte att upprätthålla sin ”friska vilja” även i ett sjukdomstillstånd och gör en jämförelse med hur norsk och dansk lagstiftning hanterar frågan.

² <http://www.demenscentrum.se/Fakta-om-demens/Symtom/>

³ Mattsson och Numhauser-Henning (red.) (2017) s. 11 och 15.

⁴ <http://www.demenscentrum.se/Fakta-om-demens/Vilka-drabbas/>

1.2 Syfte

Arbetet med uppsatsen syftar till att utreda framtidsfullmaktens yttersta gränser i förhållande till samhällsinsatser i form av hälso- och sjukvård och socialtjänst. Från framtidsfullmaktens tillämpning undantas högst personliga angelägenheter, vilket innebär att vård och social omsorg är områden där tveksamheter uppstår kring dess användning. I syftet ingår därför att försöka identifiera vilka frågor som lagstiftaren har avsett vara högst personliga. Uppsatsen identifierar en konflikt mellan de grunder som dessa samhällsinsatser vilar på, nämligen frivillighet och samtycke, och möjligheten att utse en framtida ställföreträdare genom framtidsfullmakter. En avsikt som lagstiftaren hade med inrättande av framtidsfullmakter var att ytterligare stärka individens självbestämmanderätt genom en ökad möjlighet till kontroll över framtida skeenden.⁵ För att skapa ökad förutsägbarhet och en möjlighet till fortsatt utveckling är det viktigt att utreda och belysa eventuella brister i lagstiftningen. Genom att jämföra den svenska lagen med utländsk lagstiftning kan skillnader och likheter uppmärksammas i syfte att synliggöra eventuella svagheter. Uppsatsen ska ge en klarare bild av rättsläget så att framtidsfullmakten ska kunna användas effektivt och korrekt.

1.3 Frågeställningar

De frågeställningar som arbetet med uppsatsen utgår från är följande:

- Vilken problematik uppstår i mötet mellan framtidsfullmakter och samhällsinsatser i form av hälso- och sjukvård och socialtjänst?
- Vilka är framtidsfullmaktens yttre gränser avseende personliga angelägenheter?
- Hur ser lagstiftningen av framtidsfullmakter ut i Norge och Danmark?

⁵ Prop. 2016:17/30 s. 1.

1.4 Metod

I arbetet med uppsatsen har jag studerat lagen om framtidsfullmakter och dess förarbeten. Uppsatsens frågeställningar besvaras utifrån den traditionellt rättsvetenskapliga metoden där rättskällorna studeras systematiskt för att utröna gällande rätt. Genom att på detta vis rekonstruera rätten skapas förutsättningar att kunna applicera den på verkliga situationer och därmed öka förutsägbarheten vid det faktiska användandet av lagens innehåll.⁶ De-legala är det sätt som beskriver rätten utan inslag av egna åsikter om hur rätten istället borde vara och det är så som presentationen av innehållet genomgående görs.⁷

Uppsatsen syftar främst till att skapa klarhet i lagens gränser gentemot samhällets hjälpinsatser och därför måste förutom den lag om framtidsfullmakter som står i centrum, även lagstiftning på hälso- och sjukvårdsområdet samt socialtjänstens område studeras. De gränser som ställs upp gentemot individens högst personliga angelägenheter bygger på samma gränser som har utarbetats i lagstiftningen om legala ställföreträdare och därför behöver föräldrabalken (1949:381) (FB) och dess förarbeten studeras närmare.

För att bredda synfältet har en jämförelse gjorts med norsk och dansk rätt på området och därmed har uppsatsen även inslag av komparativ metod. En sådan metod kan bistå med erfarenheter och lösningar på rättsliga problem som det egna rättssystemet saknar eller har löst annorlunda. Med anledning av att andra länder har föregått Sverige i användandet av framtidsfullmakter blir det relevant att titta på utländsk rätt för att skapa en bättre förståelse för hur det egna systemet kan tänkas komma att fungera.⁸ Det råder delade meningar kring den exakta innebörden av komparativ metod och en uppfattning är att det krävs en jämförelse av olika rättssystem och inte enbart

⁶ Korling och Zamboni (2013) s. 21 och 28.

⁷ Ibid. s. 36.

⁸ Ibid. s. 40 f.

specifika lagar så som min jämförelse ser ut.⁹ En sådan jämförelse med utländsk lag innehåller emellertid en komparation och därför jag har valt att uttrycka det som att uppsatsen innehåller inslag av en sådan metod. Användning av komparativ metod innehåller kritiska moment i form av översättning av ett annat språk samt förståelse för ett främmande rättssystem.¹⁰ Jag har valt att studera två nordiska länders lagstiftning kring framtidsfullmakter och känner mig trygg i att jag har en grundförståelse för de båda språken norska och danska, men har även tagit hjälp av digitala översättningstjänster för att utröna betydelsen av särskilda begrepp. Jag har även haft kontakt med två norska gästprofessorer i offentlig rätt för att ytterligare försäkra mig om att min förståelse för den norska rätten är korrekt, Trude Haugli och Randi Sigurdsen, båda verksamma vid Universitetet i Tromsø.

I ett försök att få insyn i det praktiska arbetet med framtidsfullmakter har 20 juridiska byråer kontaktats för att efterfråga en kommentar kring eventuella betänkligheter eller problem vid utformandet av framtidsfullmakter, men dessvärre har detta inte resulterat i några kommentarer. Med anledning av att lagen är nytillkommen har jag kontaktat samtliga av landets tingsrätter för att efterfråga domar i första instans. Det finns i dagsläget inga laga kraft vunna domar angående prövning av framtidsfullmaktshavares behörighet. Med reservation för att svar inte har inkommit från följande tingsrätter: Gävle, Norrköping, Uddevalla, Uppsala, Värmland och Ångermanland.

Jag har kontaktat 17 överförmyndarnämnder för att undersöka huruvida de i något avseende har kommit i kontakt med framtidsfullmakter eller har synpunkter på institutet som sådant och från dessa har en del intressanta svar inkommit som redovisas i uppsatsen. Överförmyndare utför inte kontinuerligt tillsyn av framtidsfullmaktshavare men har möjlighet att ingripa genom att begära redovisning av uppdraget och kan också upphäva en framtidsfullmakt.

⁹ Bogdan (2003) s. 18 f.

¹⁰ Korling och Zamboni (2013) s. 41.

I syfte att ta fram material för studierna har jag vidare gjort fria sökningar efter artiklar, avhandlingar och allmän information om ämnet på internet och i databaser.

1.5 Material

Rättskällevärdet består av lagtext, prejudikat, förarbeten och doktrin och den auktoritet som normalt sett läggs i de olika delarna följer i uppräknad ordning med start i lagtexten som ges mest tyngd. En tydlig lagtext ger därför mycket information om vad som är gällande rätt, medan en svagare utformning kräver större studier av praxis, förarbeten och doktrin.¹¹

I arbetet med denna uppsats har underlaget till stor del bestått av förarbeten för att försöka utreda lagstiftarens överväganden och vilja kring de specifika gränsdragningar som uppsatsen syftar till att utreda. Lagtexten ger ingen uttömmande uppräknad i samband med de begränsningar som ställs upp och därför har det varit nödvändigt att noga studera de dokument som ligger till grund för lagstiftningsarbetet.

Med anledning av att lagen började gälla för knappt 1,5 år sedan har det inte hunnit utvecklas någon praxis och lagen har inte heller kommenterats, varken i Zeteo eller Karnov. Det görs dock hänvisningar till bestämmelser i FB om legala ställföreträdare och där återfinns lagkommentarer som har studerats för att försöka hitta vägledning.

Den proposition som ligger till grund för instiftandet av lagen om framtidsfullmakter är *proposition 2016:17/30 Framtidsfullmakter – en ny form av ställföreträdarskap för vuxna*, och den föregicks av ett utredningsarbete som presenterades i *SOU 2004:112 Frågor om förmyndare och ställföreträdare för vuxna*. Dessa båda dokument har varit grundläggande för att kunna försöka utröna lagens gränser.

¹¹ Korling och Zamboni (2013) s. 21 och 32 f.

Eftersom uppsatsen har ett tydligt fokus på självbestämmanderätten inom vård- och omsorg har jag även studerat *SOU 2015:80 Stöd och hjälp till vuxna vid ställningstaganden till vård, omsorg och forskning*. Utredningen behandlar beslutsoförmögna personers ställning vilket är relevant för den del av uppsatsen som utreder individers självbestämmanderätt och begränsningar i den. Utredningen föreslår att en ny lag instiftas på området genom vilken ställföreträdare tillåts inom bland annat hälso- och sjukvård och socialtjänst. Än så länge har förslaget inte lett till något lagförslag i form av en regeringsproposition.¹²

För att kunna genomföra en rättslig komparation mellan Sverige och andra nordiska länder har förutom lagtext, från Norge och Danmark, även inhämtats förarbeten i form av utredningar och propositioner. I Norge hittas bestämmelser om framtidsfullmakter i kapitel 10 i lov om vergemål (LOV-2010-03-26-9) (vergemålsloven). Propositionen betecknas *Ot.prp.nr.110 Om lov om vergemål (vergemålsloven)* och utredningen *NOU 2004:16 Vergemål*.¹³ Den danska lagen är lov om fremtidsfuldmagter (LOV nr 618 af 08/06/2016). Förarbetena som ligger till grund för lagen är *Forslag til lov om fremtidsfuldmagter 2015/1 LF 135* och *Betænkning over Forslag til lov om fremtidsfuldmagter 2015/1 BTL 135*.¹⁴

Socialstyrelsen är den myndighet som har getts ansvar för frågor rörande vård och omsorg och i deras arbete ingår bland annat att utfärda föreskrifter och allmänna råd till verksamheter som arbetar med hälso- och sjukvård och socialtjänst, därför har ytterligare kunskap sökts via Socialstyrelsen. Myndigheten har hittills inte lämnat föreskrifter eller allmänna råd angående framtidsfullmakter.

¹² SOU 2015:80 s. 34 och 49 ff.

¹³ <https://lovdata.no>

¹⁴ <https://www.retsinformation.dk>

1.6 Tidigare forskning

Den svenska forskningen kring framtidsfullmakter är inte särskilt välutvecklad men med tanke på att lagstiftningen fortfarande är så pass ny kan tänkas att den kommer att öka i takt med att rättsinstitutet börjar användas av fler. Framtidsfullmakter som rättsinstitutet har använts i flera andra länder under en längre tid. Bland annat används det i Storbritannien, Australien, Canada och USA.¹⁵

Framtidsfullmakter omskrivs 2003 av Svend Danielsen under titeln *Fremtidsfuldmagter – et nytt retsinstitut*, i en vänbok till Åke Saldeen.¹⁶ Ämnet tas även upp i *Äldrerätt – ett nytt rättsområde*¹⁷ som är en produkt av den forskning i äldrerätt som sedan 2012 pågår vid Juridiska fakulteten i Lund. Projektet går under namnet *The Norma Elder Law Research Environment* och bedriver tvärvetenskaplig forskning med utgångspunkt i äldre på arbetsmarknaden, som medborgare och äldre migranter.¹⁸

En central del i denna uppsats är självbestämmanderätten i relation till vård och omsorg, ett ämne som berörs i ytterligare en bok publicerad av Norma-projektet. Verket heter *Elder Law Evolving European Perspectives*.¹⁹ Författare till kapitlet *Dementia and autonomy*, som behandlar äldres självbestämmande är Eva Ryrstedt som även har publicerat egna artiklar i ämnet: *Dementa äldre personer; vem ska bestämma?*,²⁰ *Ställföreträdare och självbestämmande*,²¹ *Får jag inte bestämma något själv? En studie av kvarstående bestämmanderätt hos dementa äldre*.²²

Legalt ställföreträdarskap är ett rättsområde som i högre utsträckning har behandlats i forskningen där centrala verk är Torbjörn Odlöws avhandling

¹⁵ Jareborg (red) (2003) s. 50 f.

¹⁶ 2003, Iustus förlag AB.

¹⁷ 2017, Wolter Kluwer Sverige AB.

¹⁸ <http://www.jur.lu.se/#!aldreratt-omprojektet>

¹⁹ 2017, Edward Elgar Publishing.

²⁰ 2016, Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland. 1-2, s. 179-208 29.

²¹ 2016, Tidskrift utgiven av Juridisk Föreningen i Finland. 4, s. 395-416.

²² 2015, Socialvetenskaplig tidskrift. 21, 3-4, s. 329-349.

*Ställföreträdare för vuxna: kamrer eller handledare?*²³ samt Therése Fridström Montoya avhandling *Leva som andra genom ställföreträdare: en rättslig och faktisk paradox.*²⁴ Elisabeth Rynnings avhandling *Samtycke till medicinsk vård och behandling: en rättsvetenskaplig studie* är ett viktigt verk på området självbestämmanderätt inom vård och omsorg.²⁵

1.7 Avgränsningar

För att kunna identifiera och utreda konflikter mellan framtidsfullmakter och samhällsinsatser har en första avgränsning gjorts mot att särskilt behandla de personliga angelägenheter som kan komma i fråga vid användandet av en framtidsfullmakt. Det är i första hand personliga frågor som blir aktuella då rättsinstitutet möter hälso- och sjukvård samt socialtjänst. Det är även de personliga frågorna som blir centrala i grundproblematiken gällande självbestämmanderätten i relation till samhällsinsatser. De ekonomiska delarna berörs i viss utsträckning för att ge en mer komplett bild av lagens innehåll och uppbyggnad. Samma utgångspunkt gäller för aspekter av granskning av lagens efterlevnad, det berörs till viss del men är inte centralt för uppsatsens frågeställningar.

Uppsatsen har ett visst fokus på demenssjuka då dessa är en typisk grupp som drabbas av kognitiva nedsättningar och då mitt intresse för frågan väcktes genom studier i äldrerätt. Demenssjukdom är även en av de orsaker till funktionsnedsättning som är mest tänkbar att kopplas ihop med framtidsfullmakter då det är något som drabbar många. Enligt beräkningar är 130 000 – 150 000 personer sjuka i någon form av demens och årligen insjuknar 20 000 – 25 000 personer.²⁶ Uppsatsen gör ingen direkt avgränsning mot de andra grupper som kan använda sig av framtidsfullmakten eftersom det inte innebär några faktiska skillnader

²³ 2005, Jure, Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

²⁴ 2015, Iustus, Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

²⁵ 1994, Iustus, Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

²⁶ <http://www.demenscentrum.se/Fakta-om-demens/Demens-i-siffror/>

beroende på hur funktionsnedsättningen har uppstått. Barn är en grupp som inte inkluderas i studierna då de inte har möjlighet att upprätta en framtidsfullmakt och detsamma gäller för personer som har drabbats av ett tillstånd av beslutsoförmögenhet innan de blev myndiga och därför inte hade möjlighet att upprätta en framtidsfullmakt.

Vad gäller utländsk rätt har jag valt att göra en jämförelse med Norge och Danmark. Liknande lagstiftning finns i andra nordiska länder och i övriga världen men uppsatsens storlek ger inte utrymme till en vidare jämförelse än den företagna. Anledningen till att dessa två länder har valts ut är dels att den svenska lagstiftaren har inspirerats mycket av dem vid utformningen av lagen om framtidsfullmakter, dels med anledning av det intresse som uppstår på grund av närområdet till de två länderna och stora likheter i rättstraditionen, men även med anledning av jag har en förståelse för de båda språken.

1.8 Disposition

Det inledande kapitlet börjar med en introduktion av ämnet samt bakgrunden till valet av ämne. Vidare förklaras uppsatsens syfte och en genomgång av frågeställningarna görs. Den valda metoden presenteras och likaså materialet. Forskningsläget redogörs för följt av uppsatsens avgränsning och slutligen denna disposition som ska ge en god överblick över den fortsatta uppsatsens struktur.

Det andra kapitlet inleds med att ge läsaren en uppfattning kring uppsatsens kärna som är självbestämmanderätten, och vad denna rätt grundar sig på. Vidare problematiseras hälso- och sjukvårdens samt socialtjänstens arbete utifrån kontakten med beslutsoförmögna personer. En tillbakablick ges slutligen där den historiska utvecklingen av självbestämmanderättens begränsningar presenteras. Det andra kapitlet syftar till att ge läsaren en utgångspunkt och en riktning i det fortsatta läsandet. Detta görs genom att ge en inblick i de utmaningar som finns på rättsområdet.

Kapitel tre bygger på en genomgång av gällande rätt avseende en rad områden som inverkar på eller samverkar med självbestämmanderätten. Den lagstiftning som presenteras är den för legala ställföreträdarskap i form av god man och förvaltare som återfinns i det elfte kapitlet i FB, det ordinära fullmaktsinstitutet vars bestämmelser hittas i kapitel två lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (AvtL), anhörigas behörighet att agera ställföreträdare som regleras i kapitel 17 FB samt en kort beskrivning av lagen om framtidsfullmakter. Detta kapitel ger en grundförståelse för den kringreglering som finns på området innan en mer djupgående studie av framtidsfullmaktens innehåll tar vid i kapitel fyra.

Det fjärde kapitlet utreder framtidsfullmaktens närmare innehåll och dess yttre gränser genom en studie av lagtext och förarbeten. Med anledning av att lagstiftaren vid utformningen av den svenska lagen låtit sig inspireras av andra nordiska länder presenteras gällande rätt angående framtidsfullmakter även för det norska rättssystemet, i kapitel fem, och en genomgång av den danska lagen ges i kapitel sex. Syftet är att visa på eventuella likheter och skillnader i lagstiftningen och därför görs en sådan jämförande genomgång i slutet av de båda kapitlen som behandlar Norge och Danmark.

Det sjunde och avslutande kapitlet består av analys och slutsatser baserat på tidigare presenterat material.

2 Självbestämmande versus beroende

2.1 Inledning

Kapitlet går igenom de bestämmelser på området vård och omsorg som reglerar rätten till självbestämmande. Vidare uppmärksammas den konflikt som riskerar uppstå i samspelet mellan självbestämmande och beroende. Slutligen ges en redogörelse för hur lagstiftaren historiskt sett har begränsat människors handlingskapacitet.

2.2 Självbestämmanderätt

Rätten till självbestämmande grundar sig på tanken att varje individ är autonom och därmed har rätt att själv styra över sitt liv efter eget önskemål. Autonomi innebär att inblandning utifrån ska begränsas eller förhindras. Olika samhällen respekterar den enskilda autonomi olika mycket och i allmänhet krävs vissa begränsningar av autonomi med syfte att upprätthålla ett fungerande samhälle.²⁷ Den mänskliga integriteten innebär att den personliga sfären, i form av bland annat kroppen och privatlivet, ska respekteras.²⁸ Rätten att inte bli påtvingad ingrepp som man själv inte samtycker till är en del av rätten till integritet.²⁹

Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR) gäller som svensk lag enligt lag (1994:1219) och där framkommer att enskilda har rätt till frihet och personlig säkerhet samt skydd för privat- och familjeliv (art. 5.1 och art. 8 EKMR). I regeringsformen (1974:152) (RF) stadgas att offentligt maktutövande bara får ske genom stöd i lag (1 kap. 1 § RF) och vidare ska enskildas frihet och

²⁷ Rynning (1994) s. 75 f.

²⁸ Ibid. s. 77.

²⁹ Karnov internet hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) 5 kap. 1 § not 26.

värdighet respekteras (1 kap. 2 § RF). Det finns också ett särskilt skydd mot påtvingade kroppsliga ingrepp, inbegripet undersökningar (2 kap. 6 § RF). Begränsningar av dessa bestämmelser kan endast ske genom lag om det är nödvändigt för att uppnå ett önskat ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle (2 kap. 20 § och 21 § RF). Bestämmelserna är en grundläggande del av autonomin och därför viktiga att känna till, men uppsatsen kommer inte gå djupare in på dem.³⁰

Det svenska samhället erbjuder hjälpinsatser till personer i behov av exempelvis medicinsk behandling eller socialt bistånd. Uppsatsen behandlar i huvudsak dessa två områden och huruvida det går att överföra autonomin till en ställföreträdare. Anledningen till att frågeställningarna blir relevanta är först och främst de starka principer som hälso- och sjukvård samt socialtjänst vilar på, nämligen självbestämmande och skydd av integriteten. Dessa principer genomsyrar lagstiftningen på områdena och ställer därmed höga krav på att enskilda ska kunna inhämta den information som ges samt ge ett väl underbyggt samtycke eller nekande, för att insatser ska bli aktuella.

Rätten till självbestämmande begränsas av det faktiska kravet på att kunna kommunicera sin vilja, som föreligger för att kunna nå ut med sina önsknings till omgivningen. För en person med exempelvis kognitiva nedsättningar blir nyckeln till självbestämmande att nödvändigt stöd och hjälp erbjuds. Brister det i dessa avseenden riskerar den enskildes vilja att gå förlorad.³¹

2.2.1 Hälso- och sjukvård

Den lag som innehåller de grundläggande bestämmelserna på hälso- och sjukvårdsområdet är hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) (HSL), och i patientlagen (2014:821) (PL) återfinnas patientens rättigheter i mötet med vården. På socialtjänstens område gäller socialtjänstlagen (2001:453) (SoL).

³⁰ För vidare läsning finns bl.a. Kindström Dahlin, *Psykiatrirätt: intressen, rättigheter & principer* (2014), Bartlett, Lewis & Thorold, *Mental disability and the European Convention on human rights* (2009)

³¹ Fridström Montoya (2015) s. 392 ff.

Dessa lagar innehåller krav på delaktighet och samtycke från patient respektive omsorgsmottagare. Hälso- och sjukvårdsverksamhet ska uppfylla kravet på god vård vilket bland annat innebär att patientens självbestämmande och integritet ska respekteras (5 kap. 1 § 3 p. HSL). I lagkommentaren påpekas att det finns en inneboende risk i det stora system av rutiner och regler som hälso- och sjukvården är uppbyggt kring, att patienten inte fullt ut ses som en individ i mötet med vården.³²

Patientlagen ska främja patientens ställning i kontakt med hälso- och sjukvård och i lagens inledande paragraf stadgas att bestämmelserna syftar till att värna integritet, självbestämmande och delaktighet (1 kap. 1 § 3 st. PL). Vidare understryks att alla människor är lika mycket värda och ska beredas vård utifrån detta synsätt (1 kap. 6 § PL). Lagens fjärde kapitel behandlar samtycke och i den första paragrafen återkommer patientens självbestämmande och integritet och det stadgas att dessa ska respekteras. Utgångspunkten för beredande av vård är att den måste föregås av ett informerat samtycke som kan lämnas skriftligen, muntligen eller på annat vis. Ett informerat samtycke innebär att patienten har givits den information som är nödvändig för att kunna ta ett beslut i frågan.³³ Ett samtycke kan vidare alltid dras tillbaka och undantag från kravet på samtycke måste meddelas i lag, exempelvis genom lag (1991: 1128) om psykiatrisk tvångsvård (4 kap. 2 § PL).

Vid akut och allvarlig fara för patientens liv eller hälsa ska vård ges för att rädda personen (4 kap. 4 § PL). Bestämmelsen blir tillämplig i en situation där det inte går att inhämta patientens egen vilja. Sådan vård ska inte ges mot patientens vilja. Bestämmelsen går endast att använda vid akut fara vilket innebär att beredande av annan typ av vård för patient som saknar beslutskapacitet måste grundas på andra bestämmelser. I lagkommentaren framkommer att nödbestämmelsen i brottsbalken (1962:700) (BrB) kan tillämpas för att kunna bereda sådan annan typ av vård.³⁴ Bestämmelsen

³² Karnov internet hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) 5 kap. 1 § not 26. Kommentar 26 till 5:1 HSL, Karnov.

³³ Karnov internet patientlagen (2014:821) 4 kap. 2 § not 38.

³⁴ Karnov internet patientlagen (2014:821) 4 kap. 4 § not 40.

kräver att fara föreligger för liv eller hälsa (24 kap. 4 § BrB). Patientlagens femte kapitel behandlar delaktighet i vården och där framkommer inledningsvis att en diskussion ska föras med patienten i så stor utsträckning som det är möjligt, angående beredandet av vård (5 kap. 1 § PL). Den enskildes närstående ska också kunna medverka om det anses lämpligt och genomförbart med beaktande av tystnadsplikt och sekretess (5 kap. 3 § PL). Den enskilde kan motsätta sig ett sådant deltagande och då ska det enligt lagkommentaren normalt sett inte anses vara lämpligt att närstående deltar i utformandet och genomförandet av vården.³⁵ Kan olika behandlingsalternativ erbjudas en patient ska denne tillfrågas i valet av behandling (7 kap. 1 § PL) och likaså då hjälpmedel vid funktionsnedsättning kan utgöras av olika alternativ (7 kap. 2 § PL). Inom hälso- och sjukvård tillåts inte agerande genom ställföreträdare. Det alternativ som ges för enskilda att påverka en framtida vårdsituation är möjligheten att i ett så kallat livstestamente uttrycka sin vilja angående behandlingsalternativ. Ett sådant dokument kan upprättas av en enskild och ska vara vägledande för vårdpersonal men är inte juridiskt bindande.³⁶

2.2.2 Socialtjänst

På socialtjänstens område där SoL är tillämplig lag framkommer i lagens inledning att den verksamhet som bedrivs ska respektera människors självbestämmanderätt och integritet (1 kap. 1 § 3 st. SoL). Ett krav ställs på delaktighet vid utformandet och genomförandet av socialtjänstens insatser (3 kap. 5 § SoL). Denna utgångspunkt upprepas sedan i det tredje kapitlet där det stadgas att de insatser som erbjuds ska utformas och genomföras tillsammans med den enskilde mottagaren (3 kap. 5 § SoL). Rätten till bistånd fastställs i lagen och innebär att den som inte kan tillgodose sina egna behov eller på annat sätt kan få dem tillgodosedda ska ha rätt till bistånd för sin försörjning eller livsföring i övrigt. Den levnadsnivå som en enskild har rätt

³⁵ Karnov internet patientlagen (2014:821) 5 kap. 3 § not 43.

³⁶ Om att ge eller inte ge livsuppehållande behandling. Handbok för vårdgivare, verksamhetschefer och personal. Socialstyrelsen, 2011.
<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2011/2011-6-39>

till genom biståndet är enligt lagrummet *skälig* (4 kap. 1 § SoL). En skälig nivå kan variera mellan personer och ska bedömas utifrån den tid och de förhållanden under vilka den enskilde lever. En skälig levnadsnivå innebär att mer än enbart grundbehoven för en människas överlevnad ska tillgodoses.³⁷ Äldre personer ska genom socialtjänstens insatser kunna leva ett värdigt liv och känna välbefinnande, detta är den värdegrund som ska vara vägledande för äldreomsorgens alla delar (5 kap. 4 § SoL).³⁸ Bestämmelsen innebär ett understrykande av att rätten till självbestämmande och integritet behålls livet ut och ska respekteras även då ett behov av stöd infinner sig. Ett värdigt liv innebär bland annat att den äldres identitet och personlighet ska respekteras. Välbefinnandet utgår från hur den enskilde upplever sin situation. Trots att detta är utgångspunkten vid beredande av omsorg för äldre ger bestämmelsen inte rätt att kräva en specifik insats.³⁹ Ett annat uttryck för självbestämmanderätten finns i bestämmelsen som stadgar rätten för äldre till en god bostad och stöd och hjälp i hemmet (5 kap. 5 § SoL). Detta lagrum ger nämligen också den äldre en rätt att välja när och hur denne vill motta socialtjänstens insatser. En ansökan till Socialnämnden om åtgärd enligt SoL kan lämnas av den som åtgärden rör eller av annan person. Skillnaden blir benämningen, i det ena fallet ansökan och i det andra fallet anmälan (11 kap. 1 § SoL). Eftersom insatser enligt SoL bygger på frivillighet krävs att den enskilde själv ansöker om bistånd eller annars lämnar sitt samtycke innan sociala hjälpinsatser kan beredas.⁴⁰ Innebörden av att det inte finns någon uttrycklig regel i SoL som tillåter att beslut fattas mot den enskildes vilja blir att frivillighet är utgångspunkten.⁴¹

2.3 Samhällsinsatser i konflikt

Samhällets vårdinsatser i form av hälso- och sjukvård och socialtjänst vilar på synsättet att den enskilde har rätt att neka mottagande av de insatser som

³⁷ Karnov internet socialtjänstlagen (2001:453) 4 kap. 1 § not 83.

³⁸ Karnov internet socialtjänstlagen (2001:453) 5 kap. 4 § not 132.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ JO:s beslut den 16 december 2009, dnr 4248-2008.

⁴¹ Fridström Montoya (2015) s. 240.

erbjuds, om inte lagstöd finns att bereda tvångsinsatser. Autonomin är högt värderad och en grundläggande princip är att varje myndig individ innehar rätten att själv styra över sitt liv och fatta egna beslut. En begränsning görs i form av myndighetsgränsen som innebär att det allmänna har ställt upp en gräns för när en individ kan anses ha uppnått fullgod beslutsförmåga. Innan myndighetsåldern ges individen inte rätt alla fatta beslut i alla frågor, och har därmed inte full rättshandlingskapacitet. Detsamma gäller för myndiga personer som det allmänna anser inte uppnår den mentala kapacitet som krävs för att objektivt sett fatta goda beslut. För personer som brister i sin beslutsförmåga kan ställföreträdare tillförordnas av det allmänna, i form av god man och förvaltare. Om dessa båda institut redogörs för nedan och i kapitel tre. Tillförordnandet av en ställföreträdare innebär en begränsning i självbestämmandet och görs i syfte att skydda den enskilde från att handla på ett sätt som riskerar skada dennes egna intressen.⁴²

Det framkommer i uppsatsens inledning att den demografiska utvecklingen går mot en allt äldre befolkning och till följd av detta beräknas de sociala insatserna öka då behovet av sociala insatser generellt sett ökar i takt med åldern. Detta är en utmaning som belyses av Mattsson m.fl. i en text om äldrerätt som ett nytt rättsområde i juristutbildningen. Författarna uppmärksammar vidare att regelsystemet på området i grunden är uppbyggt för att skapa skydd för individen och på så sätt är paternalistiskt. Vidare konstateras att autonomi och paternalism ofta har ställts mot varandra, men att det bör vara möjligt att skapa rättssystem som både upprätthåller autonomi och skyddar individen.⁴³ Detta tankesätt återfinns även på andra håll i litteraturen. Martha Finemans sårbarhetsteori redogörs för i en publikation från forskningsgruppen i äldrerätt vid Lunds universitet, och den baseras på en tanke om att alla människor är mer eller mindre sårbara under livets olika skeenden.

⁴² Fridström Montoya (2016) s. 531.

⁴³ Tjernberg, Rendahl, Wenander (red.) (2017) s. 228 f, s. 234.

Autonomi förutsätter att individen är en frisk vuxen med alla kapaciteter i behåll och därmed utesluts många från möjligheten till autonomi. Fineman menar att sårbarhet är något universellt och att under perioder i livet är alla beroende av hjälp från sin omgivning. Genom sårbarhetsteorin vill hon flytta fokus från autonomin som upphöjer självständighet, till den mänskliga sårbarheten som är tätt kopplad till stöd.⁴⁴

Socialtjänsten ansvarar för att bidra med stöd och hjälp till enskilda och denna skyldighet kan ibland krocka med den enskildes egna tankar och önskningsom hur vardagen ska se ut. En social insats som objektivt sett är nödvändig behöver inte accepteras av en enskild som är av annan åsikt. Svårigheter kan uppstå i socialtjänstens arbete med äldre personer som inte fullt ut har beslutskompetens men vars vilja ändå ska respekteras enligt SoL. Som redogjorts för ovan ska den enskilde göras delaktig i beredandet av omsorg och dennes självbestämmande ska respekteras.

En konflikt kan identifieras i att en verksamhet som ansvarar för att bereda god omsorg för invånarna, måste beakta varje enskilds egen uppfattning om hur den vill leva, oavsett hur dennes beslutskapacitet ser ut. En biståndshandläggare inom socialtjänsten kan exempelvis uppmärksammas, genom en anmälan från en anhörig, på att en enskild lever under missförhållanden. För att kunna undersöka detta och eventuellt bereda insatser krävs att den enskilde samtycker till att så sker. Fås inget samtycke uppstår ett problem i att samhället inte kan hjälpa den enskilde. Detta kan anses vara ett problem ur det allmännas synpunkt, men det bör påpekas att det inte behöver uppfattas som ett problem ur den enskildes synpunkt. I grunden handlar dessa frågor om vem som ska avgöra vad som är rätt, även för andra och i vilken grad självbestämmandet kan inskränkas och överföras till annan att besluta i den enskildes ställe.

⁴⁴ Numhauser-Henning (red.) (2017) s. 114 ff, s. 118.

2.4 Historisk utveckling

Historiskt har lagstiftningen gällande legala ställföreträdarskap utvecklats från möjligheten att helt frånta individen dennes rättshandlingsförmåga genom en omyndigförklaring, till det rättsläge som gäller idag med god man och förvaltare där utgångspunkten är att minimera ingripanden i den enskildes liv.⁴⁵

Begränsningar i människors självbestämmande fanns långt innan 1900-talet, men det var på 1920-talet som sådana infördes i en egen författning.⁴⁶ En lag om förmyndarskap upprättades 1924⁴⁷ och reglerna överfördes senare till föräldrabalken då denna stiftades 1949.⁴⁸

Framtagandet av en lag om förmyndarskap tog avstamp i en omarbetning av 1734 års lag där reglerna om förmyndarskap hittades i ärvdabalken, kapitel 19-23.⁴⁹ Den dåvarande lagstiftningen gav förmyndaren synnerligen fria tyglar då denne skulle använda sitt eget omdöme för att avgöra på vilket sätt som egendomen skulle förvaltas. Det fanns ingen begränsning ens av dennes möjlighet att ställa sig som gäldenär i förhållande till den omyndige. Den frihet som förmyndarna gavs ledde till missbruk av makten varav den enskilde led ekonomisk förlust. En av anledningarna till att lagen behövde ses över var just med tanke på att kontrollen av förmyndare behövde skärpas.⁵⁰ Grunderna till en omyndigförklaring var vid denna tidpunkt också väldigt knappa och gav utrymme för godtyckliga bedömningar. Det som krävdes var att personen inte kunde ta hand om sin egendom på grund av ”*vanvett, slöseri eller andra orsaker*”.⁵¹

⁴⁵ Prop. 1987/88:124 s. 136.

⁴⁶ Odlöw, s. 106 f.

⁴⁷ Lagen den 27 juni 1924 (320) om förmyndarskap.

⁴⁸ Odlöw, s. 106.

⁴⁹ Prop. 1924:53 s. 157.

⁵⁰ Ibid. s. 158.

⁵¹ Ibid. s. 160.

Förmynderskapslagens förutsättningar för att omyndigförklara en person var att denne inte ansågs kunna ta hand om sig själv eller sin egendom. En person som förklarats omyndig förlorade de rättigheter som normalt sett tillfaller den som uppnår myndighetsåldern. En konsekvens av det var att personen inte längre fick bestämma över sin egendom eller ingå förtroendeuppdrag. Personen främtogs till och med rätten att rösta. I förarbetena påpekades att dessa omständigheter var starkt ingripande i den enskildes liv och därför skulle en omyndigförklaring inte ske om det inte var nödvändigt för att skydda den enskilde eller en närstående som denne var underhållsskyldig till.⁵²

Den tidigare bristen på kontroll av förmyndare försökte den nya lagen åtgärda genom införandet av överförmyndare och vissa begränsningar infördes i förmyndarens behörighet bland annat genom att möjligheten att ställa sig som gäldenär togs bort. Förmyndaren skulle fortfarande ensam avgöra vad som utgjorde den omyndiges bästa intresse men blev genom lagen skyldig att följa ett antal villkor kring hur penningplaceringar fick gå till och i vissa fall krävdes även samtycke från överförmyndaren.⁵³ Bestämmelser om god man hade tidigare funnits i en egen lag specifikt för detta institut, lagen den 11 juni 1920 om god man för bortovarande, men infördes i förmynderskapslagen i och med upprättandet av denna.⁵⁴

Bestämmelserna i FB angående omyndigförklaring placerades vid införandet i 10 kap. 1 § där det stadgades att den som hade fyllt 21 år kunde omyndigförklaras av rätten under särskilt uppräknade omständigheter. Den första faktorn som kunde leda till detta var *brister i själsverksamheten* som uppstod vid exempelvis sinnessjukdom. Vidare kunde *slöseri* och *grov vanvård av egendom* vara en giltig anledning och *missbruk av rusmedel* var en tredje sådan. Som ett ytterligare alternativ fanns möjligheten att omyndigförklara någon *på begäran* av den enskilde själv eller med dennes

⁵² Prop. 1924:53 s. 166.

⁵³ Ibid. s. 161 f.

⁵⁴ Ibid. s. 164.

samtycke om personen i fråga var i behov av hjälpinsatser från det allmänna till följd av sjukdom, försvagad hälsa eller handikapp. Bestämmelsen nämnde också *oerfarenhet* eller annan orsak som möjliga kriterier för en omyndigförklaring genom samtycke och därmed gavs relativt stort handlingsutrymme att omyndigförklara en person som uttryckte sin vilja till det.⁵⁵

1984 startades en utredning för att överblicka lagstiftningen och året därpå tillfördes utredningen uppgiften att utreda huruvida omyndigförklaringen kunde avskaffas.⁵⁶ Förmynderskapsutredningen lämnade ett delbetänkande som ledde fram till en reform 1988 där möjligheten att omyndigförklara en vuxen person togs bort ur det svenska rättssystemet från och med året därpå. Sedan 1989 har det därmed inte funnits någon möjlighet att frånta en vuxen person sin status som myndig. Reformen innebar att regler om god man behölls i föräldrabalken och att nya regler om förvaltarskap infördes. Propositionen som låg till grund för dessa ändringar var 1987:88:124.

Möjligheten att rättshandla genom ställföreträdare har funnits länge och i lagtext går den så långt tillbaka som till landskapslagarna.⁵⁷ Fullmaktslärans framväxt under sekelskiftet mellan 1800- till 1900-talet influerades av det tyska rättssystemet och dettas representationsteori som innebar att fullmaktshavaren kunde anses agera aktivt utifrån fullmaktsgivarens vilja och inte endast bära vilja passivt med sig. På så sätt kunde fullmaktshavaren anses rättshandla i givarens ställe.⁵⁸ En grundläggande tanke bakom 1800-talets avtalsrätt var att individen har en frihet att rättshandla som denne önskar och utan att samhället blandar in sina åsikter i individens beslut.⁵⁹

⁵⁵ Prop. 1949:93 s. 14.

⁵⁶ SOU 1986:50 s. 1 och 9.

⁵⁷ Trygger (1884) s. 61.

⁵⁸ Dotevall (2013) s. 34.

⁵⁹ *Ibid.* s. 29.

Detta synsätt fick till följd att en persons önskan om att använda sig av ställföreträdare också kunde accepteras och fullmaktsinstitutet kunde bli en naturlig del av avtalsrätten.⁶⁰

Den senaste utvecklingen på området är den nya lagen om framtidfullmakter som började gälla 1 juli 2017. Arbetet med framtagandet av lagen började med en utvärdering av 1995 års förmyndarskapsreform som ledde fram till ett betänkande.⁶¹ Inom utredningens uppdrag låg att utreda möjligheten att införa framtidfullmakter som en alternativ form av stöd till behovande. Värt att nämna angående utvecklingen är att en utredning kring ställföreträdare inom vård, omsorg och forskning har presenterats men hittills inte lett till lagförslag.⁶²

2.5 Summering

Självbestämmande är en princip som genomsyrar lagstiftningen om vård och omsorg. Samtycke är grundläggande för möjligheten att bereda hälso- och sjukvård och även i socialtjänsten får samtycke stor betydelse då insatser inte kan beredas ifall den enskilde motsätter sig sådana. Inom hälso- och sjukvården är det klarlagt att det inte är möjligt att använda sig av ställföreträdare, men på socialtjänstens område framgår det inte lika tydligt huruvida en ställföreträdare kan medverka på en enskilds vägnar. Säkert är att en ställföreträdare kan ansöka om insatser från socialtjänsten, men att det aldrig går att tvinga en enskild till en sådan insats om denne inte samtycker.

Regleringen av legala ställföreträdare har funnits länge och utvecklingen under 1900-talet har gått från stor offentlig kontroll med möjlighet till omyndigförklaring av personer, till systemet som idag används med god man

⁶⁰ Dotevall (2013) s. 33.

⁶¹ SOU 2004:112, *Frågor om förmyndare och ställföreträdare* s. 3. Den proposition som låg till grund för reformen 1995 var prop. 1993/94:251. Reformen syftade till att uppnå en modernisering av de aktuella reglerna, (Se kommittédirektiv 2002:55 s. 1).

⁶² SOU 2015:80, *Stöd och hjälp till vuxna vid ställningstaganden till vård, omsorg och forskning*.

och förvaltare och den senaste utvecklingen med framtidsfullmakter som innebär ett privaträttsligt alternativ till de legala ställföreträdarskapen.

3 Ställföreträdarskap

3.1 Inledning

Människors rätt till självbestämmande är i det svenska samhället skyddat genom lagbestämmelser och även till viss del begränsat genom lagbestämmelser. Exempel på en skyddsbestämmelse återfinns i grundlagen som ger skydd mot påtvingat kroppsligt ingrepp och en begränsning utgörs av lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård.⁶³ Utgångspunkten är att alla myndiga personer innehar rättshandlingskapacitet och fattar sina egna beslut. För att ta ifrån någon denna rätt att handla krävs en stark anledning. En sådan anledning kan vara att personen inte kan skydda sina egna intressen genom att fatta välgrundade beslut. Bakom en sådan förlust av beslutskapacitet kan exempelvis ligga en demenssjukdom. Individer har rätt att fatta dåliga beslut utan att förlora sin rättshandlingskapacitet men samhället har valt att möjliggöra för statlig inblandning i den enskildes självbestämmande genom instituten god man och förvaltare. Dessa ska fungera som skydd för en enskild som objektivt sett saknar förutsättningarna att fatta bra beslut.⁶⁴

3.2 Legala ställföreträdare

Föräldrabalkens 11e och 12e kapitel innehåller bestämmelser om god man och förvaltare och ger det allmänna en möjlighet att begränsa den enskildes bestämmanderätt för att på så sätt tillvarata dennes intressen. Där stadgas bland annat att en person som behöver hjälp att ta hand om sin ekonomi eller person kan bli tillförordnad en god man (11 kap. 4 § FB). Hjälpt behovet ska enligt samma paragraf ha uppstått till följd av *sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållanden*. Där framkommer också att utgångspunkten är att den enskilde måste samtycka till tillförordnandet om inte omständigheterna är sådana att det inte är möjligt att inhämta ett

⁶³ Se avsnitt 2.2.

⁶⁴ Brorström och Johansson (red.) (2012) s. 7 ff.

samtycke på grund av det tillstånd som den enskilde befinner sig i. För att rätten ska tillförordna en god man utan att inhämta samtycke först krävs ett intygande att den enskilde saknar sådan förmåga, exempelvis i form av ett läkarintyg.⁶⁵

Uppdraget att som god man hjälpa en enskild med dennes angelägenheter ska begränsas till det faktiska hjälpbehovet och inte sträcka sig omotiverat långt.⁶⁶ En god man och likaså en förvaltare ska inom sitt uppdrag *bevaka rätten, förvalta tillgångarna och sörja för personen* (12 kap. 4 § FB). Möjligheterna att binda den enskilde gentemot tredje man är begränsade till vad förordnandet gäller. Ett krav på samtycke innan rättshandlande ställer upp ytterligare en begränsning av en god mans behörighet. Samtycket kan ibland vara underförstått och behöver inte nödvändigtvis lämnas på förhand för att bli giltigt.⁶⁷ Precis som vid tillförordnande av god man gäller angående samtycket, att det finns undantagssituationer till följd av den enskildes tillstånd.⁶⁸ Det är dock inte rätt att utgå från att en enskild, som har blivit tillförordnad god man utan att kunna ge samtycke vid tillförordnandet, inte behöver ge samtycke för de rättshandlingar som företas inom uppdraget.⁶⁹ Det är emellertid möjligt att lämna ett generellt samtycke att gälla för alla rättshandlingar som den gode mannen kan företa.⁷⁰ Samtycke behöver inte inhämtas för sådana rättshandlingar som normalt sett tillhör *den dagliga hushållningen* (11 kap. 5 § FB). Den enskilde behåller sin rättshandlingsförmåga och kan fortsätta att rättshandla även efter det att en god man har blivit tillförordnad.⁷¹ En enskilds ingående av avtal kan dock i vissa fall leda till ogiltighet enligt lagen (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning. För att denna lag ska bli

⁶⁵ Karnov internet föräldrabalken (1949:381) 11 kap. 4 § not 344.

⁶⁶ Prop. 1987/88:124 s. 140.

⁶⁷ Karnov internet föräldrabalken (1949:381) 11 kap. 5 § not 350.

⁶⁸ Ibid. not 352.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Prop. 1987/88:124 s. 142.

⁷¹ Karnov internet föräldrabalken (1949:381) 11 kap. 4 § not 343.

tillämplig krävs att personens psykiska störning har medverkat till ingåendet av avtalet.⁷²

Utgångspunkten är att en enskild med hjälpbehov i första hand ska tillförordnas en god man.⁷³ Förvaltarskapet är den åtgärd som finns att tillgå i situationer där omständigheterna är sådana att ett godmanskap inte är tillräckligt för att kunna tillgodose den enskildes hjälpbehov. 11 kap. 7 § FB reglerar förvaltarskapet och stadgar att en förvaltare får tillförordnas en person som inte kan ta hand om *sig eller sin egendom*. Det minst ingripande alternativet ska alltid väljas varpå förvaltare endast ska förordnas i fall då god man inte är tillräckligt. I lagrummets andra stycke framkommer att uppdraget kan begränsas och ska individanpassas.

Ett förvaltaruppdrag leder till att den enskilde förlorar sin rättshandlingsförmåga inom de områden som uppdraget avser, med vissa undantag. Som utgångspunkt behåller den enskilde möjligheten att ingå avtal om *tjänst eller annat arbete* och denne kan också fortsättningsvis råda över sin arbetsinkomst (11 kap. 8 § FB), dock utan rätt att ställa sig i skuld till annan.⁷⁴ Det är även möjligt att inkludera ett benefikt förvärv i den enskildes förfoganderätt om ett sådant innehåller den uttryckliga begränsningen att det inte ska ingå i förvaltarens förfoganderätt. Även förvaltarskapet har alltså begränsningar i sin behörighet och det följer bland annat av 14:11 FB att en förvaltare inte har rätt att förvärva fast egendom åt den enskilde.

Angående behörigheten uppkommer också frågor kring den enskildes person och hur långt förvaltaren kan anses ha rätt att ta beslut å den enskildes vägnar. Enligt förarbetena ska den enskilde i första hand själv få besluta om det egna boendet och om innehåll i eventuell vård.⁷⁵ Det framgår uttryckligen i lagen att varken gode män eller förvaltare har rätt att agera ställföreträdare i frågor

⁷² Karnov internet lag (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning, not 2.

⁷³ Prop. 1987/88:124 s. 1.

⁷⁴ Lexino internet föräldralken (1949:381) 11 kap. 8 § avsnitt 2.1.2.2. *Särskilt om förbindelser*.

⁷⁵ Prop. 1987/88:124 s. 172.

om ingående av äktenskap, bekräftande av faderskap, upprättande av testamente eller *liknande frågor av utpräglad personlig karaktär* (12 kap. 2 § 3 st. FB).

I uppdraget att som god man eller förvaltare hjälpa en enskild med dennes angelägenheter ingår en lojalitetsplikt att alltid sätta den enskildes bästa i första hand (12 kap. 3 § FB). Det finns också en skyldighet att behandla de ekonomiska medlen på ett omsorgsfullt och tryggt sätt (12 kap. 4 § FB) Enligt 11 kap. 9 § FB ska en god mans eller förvaltares uppdrag upphöra om det inte längre finns behov för det.

3.3 Fullmaktsinstitutet

Avtalsläran bygger på tanken att var och en är fri att ingå avtal och att partsviljan är det som styr avtalets innehåll. Avtalet ska med hjälp av lagen fungera som en reglering av den autonoma viljan.⁷⁶ Staten ska lägga sig i så lite som möjligt utifrån denna tanke och de undantag som finns regleras genom lag. En sådan begränsning följer av att avtal som strider mot lag eller mot goda seder eller normer inte går att driva igenom på rättslig väg, ett så kallat *pactum turpe*. I AvtL återfinns ingen generell ogiltighetsregel. Domstolarna ska besluta i varje enskilt fall angående ett avtals ogiltighet och praxis blir därför den viktigaste källan för att avgöra ogiltighetens gränser. Den regel som ställs upp i 3 kap. 36 § AvtL avser täcka upp för oskäligen avtalsvillkor och ger en möjlighet att jämka sådana eller lämna dem utan avseende.⁷⁷

Den grundläggande tanken är att individer är fria att avtala om sina förhållanden men det ska ske under rättvisa premisser. Båda parter ska vara införstådda med avtalets verkliga innebörd och vilka grundförutsättningar det vilar på. Det är därmed inte tillåtet för en part att föra den andre bakom ljuset

⁷⁶ Adlercreutz (2011) s. 20 och 24.

⁷⁷ Ibid. s. 298.

(3 kap. 30 § AvtL). Även omständigheter som tillkommer efter avtalets ingående kan påverka giltigheten (3 kap. 36 § AvtL).

Ett avtal ingås vanligen mellan de parter som berörs av innehållet. Likaså gäller för andra rättshandlingar, att de företas av de personer som påverkas av dem. Med hjälp av en fullmakt kan den egna rättshandlingsförmågan föras över till en ställföreträdare som ges kompetens att gentemot tredje man binda fullmaktsgivaren (2 kap. 10 § AvtL). Fullmaktshavarens *behörighet* att handla begränsas av fullmaktens innehåll. Ett annat centralt begrepp är den *befogenhet* som fullmaktshavaren ges via givarens instruktioner. Behörigheten sätter gränsen för hur fullmaktsgivaren kan bindas genom fullmaktshavarens handlande, medan befogenheten ofta är snävare och ställer upp de villkor som fullmaktsgivaren anser gälla för fullmaktshavarens handlande.⁷⁸

Regler om fullmakt återfinns i andra kapitlet AvtL och fokuserar främst på partbindningsfunktionen och fullmaktens rättsverkningar. En central del av regleringen är under vilka förutsättningar rättshandlingar kan företas av en fullmaktshavare och vad denne begränsas av. En sådan begränsning innebär bland annat att fullmaktshavaren endast kan företräda fullmaktsgivaren på de områden där denne har full rättskapacitet (2 kap. 22 § AvtL). I en situation där fullmaktsgivaren tilldelas förvaltare blir följden att fullmaktshavarens kompetens faller bort (2 kap. 22 § AvtL). En annan viktig aspekt är att fullmaktshavaren måste handla i givarens namn (2 kap. 10 § AvtL). Det enda formkrav som ställs är ett krav på skriftlighet gällande köp, byte eller gåva av fast egendom (2 kap. 27 § 2 st. AvtL).

En fullmakt kan antingen vara självständig eller osjälvständig. Den första utgörs av omständigheter som stärker dess existens i form av exempelvis ett skriftligt dokument. Den osjälvständiga fullmakten utgörs istället av en överenskommelse mellan fullmaktsgivaren och fullmaktshavaren som inte

⁷⁸ Grönfors och Dotewall, Avtalslagen (7 sept. 2018, Zeteo), kommentaren till 2 kap. 10 § första stycket.

har dokumenterats och det är då fullmaktshavarens ord som tredje man får förlita sig på. Två andra indelningar sker i aktiv och passiv fullmakt där den aktiva innebär att fullmaktshavaren kan rättshandla i givarens ställe medan den passiva ger rätt att motta rättshandlingar åt givaren.⁷⁹

Fullmakten kännetecknas av att tre olika rättsförhållanden uppstår. Mellan fullmaktsgivaren och tredje part uppstår det yttre rättsförhållandet och det är här som det bindande avtalet kommer till stånd. Mellan fullmaktsgivaren och fullmaktshavaren uppstår det inre rättsförhållandet där givaren ger fullmaktshavaren rätten att företräda denne inom vissa förbestämda ramar. Det tredje rättsförhållandet utgörs av det utomobligatoriska förhållande som uppstår mellan fullmaktshavare och tredje part.⁸⁰

För att ingå giltigt avtal krävs att båda parter är mentalt friska. Genom lagen om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning kan följden av sådana omständigheter bli att avtal ogiltigförklaras och i och med denna reglering uppstår tveksamheter kring huruvida en fullmakt kan upprättas och upprätthållas av exempelvis en demenssjuk person. För att kunna upprätthålla en fullmakt krävs också att fullmaktsgivaren har förmåga att kunna kontrollera fullmaktshavarens uppdrag och även kapacitet nog att återkalla fullmakten. I en situation där fullmaktsgivaren saknar sådana möjligheter uppstår tveksamheter kring huruvida fullmakten kan anses giltig.⁸¹

3.4 Anhörigas behörighet

Föräldrabalkens 17e kapitel reglerar numera anhörigas behörighet att agera ställföreträdare för en enskild med nedsatt faktisk rättshandlingsförmåga. Bestämmelserna infördes samtidigt som lagen om framtidsfullmakter och har

⁷⁹ Munukka, Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område 10 §, Lexino, 2017-02-22, avsnitt 3.1.2 Fullmaktstyper.

⁸⁰ Adlercreutz (2011) s. 163 och 167 ff.

⁸¹ Prop. 2016/17:30 s. 18 f.

sitt ursprung i samma proposition. Syftet med inrättandet av bestämmelserna var att klargöra vilken rättslig behörighet anhöriga har för att på så sätt möjliggöra att fler känner sig trygga med att hjälpa en anhörig i behov av detta samt att meningsskiljaktigheter på grund av ett oklart rättsläge ska kunna undvikas. Det konstaterades i förarbetena att det redan fanns en utbredd vana bland anhöriga att hjälpa till med vardagssysslor.⁸²

För att behörigheten ska börja gälla krävs att den enskilde *uppenbart* saknar kapacitet att ta hand om sin ekonomi. Denna bristande förmåga kan ha uppkommit till följd av *sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller något liknande förhållande*. Det krävs också att ett sådant tillstånd har uppstått efter att personen uppnått myndighetsåldern. Den behörighet som då inträder avser den *dagliga livsföringen* och där inom *ordinära rättshandlingar* (17 kap. 1 § FB). Behörigheten är tänkt att möjliggöra för den enskilde att behålla samma levnadsnivå som innan hjälpbehovet uppstod.⁸³

I kapitlets andra paragraf listas vilka anhöriga som kan ges behörighet samt i vilken ordning den får ges. Anhöriga inom samma grupp ska gemensamt agera ställföreträdare. I det fall att en enskild har tillförordnats god man eller förvaltare eller då en framtidsfullmakt har upprättats, gäller inte anhörigas behörighet på de områden som de andra rättsliga instituten sträcker sig över (17 kap. 3 § FB). Anhöriga ska handla utifrån den enskildes bästa intressen och dennes vilja eller antagna önskan (17 kap. 4 § FB). Enligt förarbetena bör anhöriga samråda med den enskilde i alla frågor där det går och kan tänkas behövas.⁸⁴

3.5 Framtidsfullmakt

En ny lag om framtidsfullmakter trädde i kraft den 1 juli 2017 och innebär att det nu är möjligt att planera för eventuella framtida situationer av försämrad

⁸² Prop. 2016/17:30 s. 80.

⁸³ Ibid. s. 86.

⁸⁴ Ibid. s. 97.

hälsa och behov av ställföreträdare. I följande kapitel redogörs närmare för lagens innehåll men kortfattat innebär bestämmelserna att alla myndiga personer med rättshandlingskapacitet kan välja vem eller vilka de vill ska företräda dem och ta tillvara deras intressen i en framtida situation där de själva har förlorat sin förmåga att ta hand om ekonomiska och personliga angelägenheter.

3.6 Summering

Föräldrabalkens 11e och 12e kapitel innehåller bestämmelser som god man och förvaltare. Ett tillförordnande av god man kräver att den enskilde samtycker till åtgärden. Det krävs sedan som utgångspunkt ett samtycke från huvudmannen innan den gode mannen kan rättshandla i dennes ställe och därmed behåller huvudmannen i dessa fall sin rättshandlingsförmåga. Genom tillförordnande av förvaltare kan en enskilds förmåga att rättshandla begränsas delvis eller helt och på så vis är förvaltarskapet betydligt mer inskränkande än ett godmanskap. Uppdraget som en god man och förvaltare har är att bevaka den enskildes rätt, förvalta dennes tillgångar samt sörja för dennes person. Båda uppdragen saknar behörighet att rättshandla vid högst personliga frågor. En möjlighet att helt frivilligt överföra den egna rättshandlingsförmågan till en ställföreträdare är fullmaktsinstitutet. Det krävs emellertid att fullmaktsgivaren innehar tillräcklig beslutskapacitet för att kunna upprätta och upprätthålla en giltig fullmakt, en omständighet som har lett fram till inrättandet av lagen om framtidsfullmakter. I samband med detta infördes också ett nytt kapitel i föräldrabalken, kapitel 17, om anhörigas behörighet att agera ställföreträdare. Anhöriga ges genom de nya bestämmelserna behörighet att hjälpa den närstående med ordinära rättshandlingar i den dagliga livsföringen.

4 Sverige

4.1 Inledning

Kapitlet redogör för bakgrunden till och innehållet i lagen om framtidsfullmakter och går närmare in i en undersökning av hur behörigheten ser ut gällande personliga angelägenheter. Det saknas i dagsläget praxis på området.

4.2 Lagens bakgrund

Arbetet som ligger till grund för lagen om framtidsfullmakter påbörjades år 2002 med ett uppdrag att utvärdera förmynderskapsreformen och äldre och utsatta personers möjligheter till stöd. Utredningen undersökte även möjligheterna att införa framtidsfullmakten i svensk rätt.⁸⁵

Syftet med framtagandet av en ny lag om framtidsfullmakter var att lagstiftaren hade identifierat ett behov att erbjuda utökad hjälp åt äldre personer. Denna grupp utgör en allt mer växande del av befolkningen och på vägen mot ålderdom tappar många personer en del viktiga förmågor till följd av hälsoproblem och sjukdomstillstånd.⁸⁶ Även yngre personers risk att drabbas av nedsatt beslutsförmåga beaktades i lagstiftningsarbetet.⁸⁷ Den enskildes självbestämmande är en återkommande princip inom svensk rätt och återfinns även i lagmotiven där det framkommer att framtidsfullmakten syftar till att upprätthålla den enskildes kontroll över viktiga frågor i livet. Möjligheten att planera för framtiden kopplas här direkt till självbestämmandet.⁸⁸

⁸⁵ Prop. 2016/17:30 s. 17.

⁸⁶ Ibid. s. 1.

⁸⁷ Ibid. s. 18.

⁸⁸ Ibid. s. 1.

Behovet att utveckla lagstiftningen bestod bland annat i frågor kring vidden av en god mans och förvaltares befogenhet. Det har inte varit klarlagt hur långt den sträcker sig. Även den faktiska bristen på ställföreträdare ansågs bidra till ett behov för utveckling av systemet.⁸⁹ I utredningen uppmärksammades även att ordinära fullmakter med stor sannolikhet inte kan upprätthållas i en situation där fullmaktsgivaren inte längre själv kan besluta om sina angelägenheter⁹⁰ samt att en ordinär fullmakt normalt sett ger behörighet på förmögenhetsrättens område men inte sträcker sig längre än så. Regeringen argumenterade i propositionen för ett behov av att förlänga den enskildes möjligheter till självbestämmande och därigenom skapa en ökad känsla av trygghet inför framtiden.⁹¹

4.3 Lagens innehåll

En framtidsfullmakt kan upprättas av en fysisk person för att ge en annan person rätt att företräda fullmaktsgivaren i de frågor som framtidsfullmakten avser då fullmaktsgivaren har förlorat kapaciteten att företräda sig själv (1 §). Fullmaktshavaren ska tillvarata givarens rätt på de områden som framtidsfullmakten avser (2 §). Lagen tar sikte på situationer där personen har förlorat en betydande del av sina förmågor till följd av ”*sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller något liknande förhållande*” och då tillståndet är varaktigt. För att kunna upprätta en framtidsfullmakt krävs att personen har uppnått myndighetsåldern samt har kapacitet att sköta sina angelägenheter (3 §), alltså krävs en viss grad av bibehållen mental kapacitet.

Vid upprättande av en framtidsfullmakt finns ett krav på skriftlighet. Det krävs också att två vittnen vid samma tillfälle intygar framtidsfullmakten genom sina underskrifter. Fullmaktsgivaren ska då antingen ha undertecknat handlingen vid detta tillfälle eller kunna intyga att det har gjorts i förväg. Det är viktigt att vittnena är medvetna om att handlingen är en framtidsfullmakt

⁸⁹ SOU 2004:112 s. 67.

⁹⁰ Ibid. s. 70.

⁹¹ Prop. 2016/17:30 s. 19.

men det finns inget krav på att de känner till innehållet. Bestämmelsen undantar fullmaktshavaren möjligheten att uppträda som vittne (4 §). Paragrafen ger vidare en hänvisning till bestämmelser om testamentsvittnen i ärvdabalken (1958:637) (ÄB) vilket innebär att fler begränsningar görs i vem som kan bevittna framtidsfullmakten.

Dessa begränsningar innebär att ett vittne måste ha fyllt 15 år och får inte lida av sådan psykisk störning som förhindrar möjligheten till insikt om betydelsen av att agera som vittne. Enligt samma bestämmelse undantas ett antal kategorier från möjligheten att agera vittne: fullmaktsgivarens make, sambo och släktingar i rätt upp- eller nedstigande led, svåger och syskon (10 kap. 4 § 1 st. ÄB). För ett vittne som åberopas i rättegång gäller bestämmelser i rättegångsbalken (1942:740) (RB). Genom ytterligare hänvisning ges praktiska råd gällande upprättandet så som att tidpunkt för bevittnandet bör antecknas och även andra betydande omständigheter (10 kap. 2 § ÄB).

Kraven på 18-årsgräns, beslutsförmåga, skriftlighet och bevittnande är de enda absoluta kraven för att framtidsfullmakten ska kunna anses giltig (9 §). Lagens femte paragraf stadgar att handlingen ska vara tydlig genom att det ska framgå att den utgör en framtidsfullmakt, identiteten på både fullmaktsgivare och fullmaktshavare samt vad fullmakten omfattar och om det ställs några specifika villkor. Denna bestämmelse får tolkas som en stark rekommendation på grund av formuleringen, men den är inte ett krav för giltighet.

4.3.1 Ändring, återkallelse och ikraftträdande

För att ändra i en framtidsfullmakt behöver samma procedur upprepas som vi upprättandet. Ett undantag gäller för ändringar som endast avser att begränsa omfattningen (7 §). Fullmaktsgivaren kan när som helst besluta att dra tillbaka framtidsfullmakten oberoende av om den har trätt i kraft eller inte (6 §). Det är möjligt att i handlingen ge en särskild granskare rätt att återkalla den. I övrigt tillämpas avtalslagens bestämmelser om återkallelse (8 §).

Avgörande för frågan om fullmakten ska träda i kraft blir fullmaktshavarens bedömning om fullmaktsgivarens tillstånd och huruvida denne uppfyller kraven som framkommer i lagens första paragraf, att varaktigt och i huvudsak ha förlorat förmågan att sköta de områden som fullmakten omfattar. Framkommer det i fullmakten att en prövning istället ska göras av domstol gäller detta och domstolen ska pröva ikraftträdandet på ansökan av fullmaktshavaren (9 § och 11 §). Även om det inte på förhand har bestämts att domstolen ska avgöra om framtidsfullmakten ska träda i kraft kan fullmaktshavaren begära en prövning (9 §). Ska ikraftträdandet inte bedömas av en domstol förekommer ingen övrig granskning av ikraftträdandet. En framtidsfullmakts ikraftträdande registreras inte heller på något vis. Efter att ikraftträdande har skett har fullmaktshavaren en skyldighet att meddela vissa bestämda personer om detta. De som ska underrättas är en eventuell make eller sambo, de närmaste släktingarna och en granskare om framtidsfullmakten anger en sådan. Det som är av störst betydelse är att det framkommer att ett ikraftträdande har skett och vad framtidsfullmakten innehåller (10 §).

Vid ansökan om prövning i domstol ska originalhandlingen eller en bestyrkt kopia sändas in tillsammans med kontaktuppgifter till givaren och dennes närstående (12 §). Som en del i domstolens bedömning av den enskildes tillstånd kan ett intyg om dennes hälsa inhämtas. Det är inget absolut krav utan en möjlighet som rätten ges i fall det behövs för att kunna göra en korrekt bedömning. Fullmaktsgivaren ska om möjligt få uttala sig i saken och denna rätt ges även till make eller sambo, närmaste släktingar och överförmyndaren (13 §). Lagen (1996:242) om domstolsärenden ska tillämpas vid handläggningen i domstol (14 §).

4.3.2 Fullgörande av uppdraget

Fullmaktshavaren ska beakta fullmaktsgivarens intressen och beslut som fattas ska i största möjliga mån ske efter samråd med fullmaktsgivaren,

särskilt angående viktiga beslut och ett exempel på sådant är frågor som rör boendet (15 §).⁹² Vikten av att beakta den enskildes vilja eller förmodade vilja underströks i förarbetena.⁹³

Finns det sedan tidigare ordinära fullmakter som sträcker sig över områden som framtidsfullmakten omfattar kan fullmaktshavaren upphäva dessa genom återkallelse (16 §). Jävsituationer kan uppstå på olika grunder, de tydligaste är då fullmaktshavaren, dennes make eller sambo, barn eller någon som företräds av fullmaktshavaren agerar som motpart eller har motstridiga intressen i en av fullmaktsgivarens angelägenheter. I en sådan situation har fullmaktshavaren inte rätt att företräda givaren utan det blir istället upp till överförmyndaren att tilldela denne en god man för uppdraget (17 §).

Möjligheten att å fullmaktsgivarens vägnar ge gåvor kan närmare regleras i framtidsfullmakten och om detta inte har skett gäller att fullmaktshavaren kan ge personliga gåvor som står i rimlig proportion till givaren tillgångar (18 §). För att kunna ta ut ekonomisk ersättning för arbetet som fullmaktshavaren utför krävs att det införs ett medgivande till det i själva handlingen. Saknas angivelse om ett eventuellt belopp ska arten på uppdraget och storleken på omfattningen bli avgörande för bedömningen om vad som kan anses vara ett skäligt belopp (19 §).

Det inbördes förhållandet mellan fullmaktsgivaren och fullmaktshavaren regleras vidare genom handelsbalken (1736:0123 2) (HB) i det 18e kapitlet, avseende sysslomän (20 § lag om framtidsfullmakter). I HB framkommer bland annat att utgångspunkten är att huvudmannen bär eventuell skada som följer av rättshandlingar som har utförts enligt dennes instruktioner men att undantag kan uppkomma i fall där huvudmannens intressen har satts åt sidan eller då denne har utnyttjats av sysslomannen (18 kap. 4 § HB).

⁹² Prop. 2016/17:30 s. 58.

⁹³ Ibid. s 57.

Den relation som uppstår mellan fullmaktshavaren och tredje man är utomobligatorisk och fullmaktshavaren binds normalt sett inte av rättshandlingarna som företas å fullmaktsgivarens räkning. Däremot kan fullmaktshavaren bli ersättningsskyldig gentemot tredje man om handlandet sker utan erforderlig fullmakt eftersom det är fullmaktshavaren som ansvarar för att sådan föreligger. Det finns dock omständigheter som upphäver denna skyldighet, bland annat då tredje man agerat i ond tro (21 § med hänvisning till 2 kap. 25 § AvtL). Det är även bestämmelserna i avtalslagen som närmare reglerar hur fullmaktsgivaren blir bunden till tredje man och vilken informationsplikt som föreligger (22 §).

4.3.3 Granskning och verkan i vissa situationer

Rätt att begära redovisning för uppdraget som fullmaktshavare kan ges till en särskilt utsedd granskare (23 §). Finns ingen granskare kan redovisning inhämtas en gång per år av en make eller sambo eller närmaste släktingar (24 §). Överförmyndaren kan även begära in redovisning eller efterfråga upplysningar (25 §). Samma instans har rätt att upphäva en framtidsfullmakt helt eller i vissa avseenden. Upphävande kan komma i fråga om det framkommer att fullmaktshavaren genom sitt handlande inte kan anses kapabel att sköta sitt uppdrag (26 §).

Framtidsfullmakten fungerar som ett alternativ till god man och förvaltare och även som en förlängning av det ordinära fullmaktsinstitutet.⁹⁴ En framtidsfullmakt gäller därmed inte på de områden som omfattas av en eventuell god man eller förvaltare om sådan skulle komma att tilldelas fullmaktsgivaren (27 §). Skulle fullmaktsgivaren försättas i konkurs efter fullmaktens ikraftträdande, gäller att fullmaktshavaren inte kan rättshandla i större utsträckning än vad givaren skulle ha kunnat (28 § med hänvisning till 2 kap. 23 § AvtL) med undantag för rättshandlande i syfte att förhindra att förlust uppkommer (28 § med hänvisning till 2 kap. 24 § AvtL). En

⁹⁴ Prop. 2016/17:30 s. 1.

framtidfullmakt gäller som huvudregel fortsatt efter givarens död (28 § med hänvisning till 2 kap. 21 § AvtL). Samma bestämmelser gäller då rättshandlingar företas mot framtidfullmaktshavaren som då rättshandlingar företas för dennes räkning (28 § med hänvisning till 2 kap. 26 § AvtL).

4.3.4 Överförande av behörighet

Lagen om framtidfullmakter reglerar situationen att fullmaktshavaren skulle träffa på förhinder att genomföra sitt uppdrag och i sådant fall ges möjlighet att genom upprättande av en skriftlig fullmakt föra över behörigheten att företräda fullmaktsgivaren till en annan person. Denna möjlighet begränsas till frågor som rör den dagliga livsföringen (29 §). Saknar fullmaktshavaren kompetens i en viss fråga och måste ta hjälp kan även detta göras genom upprättande av fullmakt till en annan person, exempelvis ett juridiskt ombud. Det ges även möjlighet att överföra kompetensen till ett kredit- eller värdepappersinstitut om frågan är av ekonomisk art (30 §).

4.3.5 Behörighet i personliga frågor

En fullmaktshavares behörighet avser *ekonomiska och personliga angelägenheter* (2 §). Enligt samma paragraf undantas specifikt hälso- och sjukvård så som det definieras i hälso- och sjukvårdslagen. Det innebär att förebyggande, utredande och behandlande åtgärder av sjukdomar och skador samt sjuktransporter och omhändertagande av avlidna, undantas från lagens tillämpningsområde (2 kap. 1 § 1 st. HSL). Även tandvård undantas och likaså *frågor av utpräglad personlig karaktär*. Regeringen ansåg inte att det fanns möjlighet att på ett uttömmande sätt ange vilken hälso- och sjukvård som undantas från framtidfullmaktens omfattning.⁹⁵ Det som undantas är möjligheten att agera ställföreträdare inom uppräknade områden. Undantagsbestämmelserna hindrar inte fullmaktshavaren från att hjälpa till med enbart kontakterna med exempelvis sjukvården.

⁹⁵ Prop. 2016/17:30 s. 29.

Socialstyrelsen lyfte i förarbetena frågan angående gränsdragningen mot hälso- och sjukvårdsåtgärder och pekade på risken att tveksamheter skulle kunna uppstå i sådana fall där både kommun och landsting bereder vård för en enskild.⁹⁶ Som svar angav Regeringen att de begränsningar som gäller för en tillförordnad ställföreträdare även ska gälla för en fullmaktshavare av framtidsfullmakt och att vissa gränsdragningsproblem sannolikt kommer att uppstå. Socialtjänstens insatser undantas inte i lagen om framtidsfullmakter men eftersom sådana kräver delaktighet och samtycke från den som de sociala insatserna riktar sig mot kan behörighetsfrågor uppstå även i deras verksamhet.

Angående gode mäns och förvaltares behörighet att agera ställföreträdare vid personliga frågor framkom det emellertid också i förarbetena att rättsläget inte var helt klarlagt.⁹⁷ I en utredning diskuterades vilken rätt som föreligger för gode män och förvaltare på det personliga planet och där framfördes att de inte har några omfattande befogenheter. Den enskilde bör åtminstone själv få bestämma om sitt boende och ta ställning till erbjuden vård. I annat fall krävs att tvångslagstiftning blir tillämplig. Det konstaterades i utredningen att rättsläget tyder på att varken en god man eller förvaltare kan agera ställföreträdare åt en enskild som saknar beslutskompetens, i frågor som rör boendet, i alla fall inte då den enskilde motsätter sig exempelvis en flytt till ett vårdhem.⁹⁸ I praktiken innebär detta konstaterande inte ett hinder för en framtidsfullmaktsgivare att hjälpa till i kontakten med socialtjänsten.

Angående de högst personliga frågorna görs en hänvisning till ett stycke i FB som tillkom samtidigt som lagen om framtidsfullmakter och som redogörs för i föregående kapitel (12 kap. 2 § 3 st. FB). I propositionen till lagen om framtidsfullmakter gavs som exempel *ingående av äktenskap, bekräftande av faderskap, upprättande av testamente, samtycke till adoption och begäran om*

⁹⁶ Prop. 2016/17:30 s. 29.

⁹⁷ Ibid. s. 31.

⁹⁸ SOU 2015:80 s. 431 f.

sterilisering.⁹⁹ Möjligheten för god man att föra talan i mål om äktenskapsskillnad har prövats i Hovrätten som kom fram till att behörigheten inbegriper en sådan rätt.¹⁰⁰ Regeringen ansåg det vara av stor vikt att det framkom i lagen att vissa högst personliga angelägenheter endast kan vidtas av den enskilde själv. Alternativet att uttömmande uppge vilka sådana högst personliga frågor skulle anses vara diskuterades inte i propositionen.¹⁰¹

Det framkommer i förarbetena att Regeringen ansåg att formuleringen kring fullmaktens omfattning var tillräckligt tydlig och att en bred omfattning var det som eftersträvades för att framtidsfullmakten skulle kunna bli ett effektivt hjälpmedel.¹⁰² Till personliga angelägenheter räknas bland annat behovet av personlig omsorg.¹⁰³ Fler exempel som gavs var den enskildes boende, nyttjande av hemtjänst och möjlighet att tilldelas en kontaktperson. Frågor som rör hälso- och sjukvårdskontakter samt även kontakt med socialtjänst faller också in under personliga angelägenheter.¹⁰⁴ Det framkom att en del frågor kan ses som både ekonomiska och personliga, exempelvis ett ingående av avtal och en ansökan om bidrag. Behörigheten ger rätt att ansöka om sociala förmåner och bistånd enligt socialförsäkringslagen och socialtjänstlagen. Fullmaktshavaren har vidare rätt att agera ställföreträdare vid den enskildes deklaration samt att ge samtycke till behandling av personuppgifter.¹⁰⁵

Inför införandet av det nya stycke i FB som räknar upp behörighetens gränser diskuterades i förarbetena hur en fråga av utpräglat personlig karaktär ska bedömas. Där sades att det måste beaktas hur regleringen av den aktuella rättshandlingen ser ut i varje enskild fråga, för att utläsa vilket utrymme som har getts för andra personer att agera ställföreträdare. Exempel på frågor som

⁹⁹ Prop. 2016/17:30 s. 135.

¹⁰⁰ RH 2008:33.

¹⁰¹ Prop. 2016/17:30 s. 30.

¹⁰² Ibid. s. 28.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid. s. 109 f.

¹⁰⁵ Ibid. s. 110.

ska anses vara liknande de som uppräknas i 12 kap. 2 § 3 st. FB är samtycke till adoption och begäran om sterilisering.

Efter att ha varit i kontakt med ett antal överförmyndarnämnder samt en jurist på Sveriges kommuner och landsting framkommer att dessa hittills inte har stött på frågeställningar kring framtidsfullmaktshavares behörighet. De flesta har inte kommit i kontakt med några andra problem heller, men ett fåtal har stött på betänkligheter kring giltighet, ikraftträdande och upphävande av framtidsfullmakt. En trolig förklaring till detta som många ger är att lagen är ny och ännu ej har prövats i domstol, men att det kommer uppstå ett ökat arbete med framtidsfullmakter ju längre tiden går. Det framkommer vidare att åsikten finns att lagstiftningen behöver prövas i domstol för att skapa tydligare ledning i vad som uppfattas som en inte helt tydlig lagstiftning. Praxis behövs för att klargöra framtidsfullmaktens gränser. Det som framkommer angående behörigheten är att en framtidsfullmaktshavare och även anhöriga kan ansöka om bistånd enligt SoL, men den enskilde kan inte tvingas till att motta sådana åtgärder. Även att avveckling av bostad kan anses vara en högst personlig fråga.

4.4 Summering

Syftet med lagstiftningen är att ge människor möjlighet, att under sin friska tid i livet, utse någon som kan hjälpa till med ekonomiska och personliga frågor, vid ett eventuellt framtida sjukdomstillstånd. Individens självbestämmande är en grundläggande tanke i lagen. Ganska få formkrav uppställs och myndighetsinblandningen är liten. Institutet bygger på fullmaktsgivarens tillit till fullmaktshavarens vilja och förmåga att handla i givarens bästa intresse. Hälso- och sjukvårdsfrågor undantas och även frågor av utpräglat personlig karaktär. Genom en hänvisning till föräldrabalkens bestämmelser om gode män och förvaltare ges exempel på vad som kan vara en högst personlig fråga: ingående av äktenskap, bekräftande av faderskap och upprättande av testamente. I uppräknningen lämnas utrymme för tolkning då lagen anger att även liknande frågor av utpräglat personlig karaktär

undantas. Två andra exempel som gavs på sådana frågor var samtycke till adoption och begäran om sterilisering. Den slutsats som kan dras efter studerandet av lag och förarbeten är att vård och boende är de frågor som oftast har ansetts vara högst personliga och falla utanför ställföreträdarens behörighet. Detta gäller beslutsfattande inom sådana frågor, inte bistånd i kontakt med myndigheter eller vårdpersonal.

5 Norge

5.1 Inledning

Nedan redogörs för den norska lagstiftning som behandlar framtidsfullmakter. I Norge har sådan lagstiftning funnits längre än i Sverige, men trots det finns ännu ingen praxis angående framtidsfullmaktshavares behörighet.

5.2 Lagens bakgrund

Vergemålsloven (LOV-2010-03-26-9) är den norska lag som innehåller bestämmelser om framtidsfullmakter. När den infördes ersatte den två tidigare gällande lagar, lov om umyndiggjørelse (LOV-1898-11-28) och lov om vergemål for umyndige (LOV-1927-04-22-3). Ett utredningsarbete hade påbörjats 2001 med uppdrag att försöka öka rättssäkerheten för de grupper som omfattades av förmynderskapslagstiftningen, detta genom att företa en grundlig genomgång av gällande rätt. I målsättningen ingick även att tillvarata enskildas integritet på bästa sätt och vidare syftade uppdraget till att uppnå en bättre effektivitet i lagstiftningens tillämpning.¹⁰⁶ Vergemål kan översättas med förmynderskap.¹⁰⁷ Det norska systemet använder endast benämningen verge för det legala ställföreträdarskapet som lagen reglerar, inte som i Sverige där god man och förvaltare används.

För att omyndigförklara någon i Norge krävdes att åtgärden ansågs vara nödvändig och att det inte gick att uppnå samma skydd genom en mindre ingripande åtgärd.¹⁰⁸ Utredningen kom fram till att omyndigförklaring borde tas bort ur lagstiftningen, liksom skedde i Sverige 1989,¹⁰⁹ men att det fortsatt skulle gå att begränsa en enskilds rättshandlingskapacitet. Den stora

¹⁰⁶ NOU 2004:16 s. 3.

¹⁰⁷ <https://translate.google.se>, *vergemål*.

¹⁰⁸ NOU 2004:16 s. 113 ff.

¹⁰⁹ Se avsnitt 2.2 s. 18.

skillnaden innebar att det blev möjligt att begränsa den rättsliga handlingskapaciteten till viss del. Tidigare hade det endast varit möjligt att ta ifrån en enskild rättshandlingskapaciteten fullt ut.¹¹⁰ Genom nya bestämmelser kan den som sätts under vergemål behålla sin rättshandlingsförmåga, vilket kan liknas vid det förhållande som uppstår då en god man i Sverige förordnas till enskild.

Den tidigare förmynderskapsrätten i Norge hade främst riktats in på ekonomiska angelägenheter och utredningen påpekade att det ofta finns ett lika stort behov av hjälp med personliga angelägenheter.¹¹¹

Precis som i de svenska förarbetena diskuterades det faktum att samhällsgruppen äldre ökar och därmed ökar även vikten av att bevaka dementa äldres rättigheter på det generella och individuella planet. Det påpekades att äldre dementa ofta har ett stort behov av vård och omsorg och att det är viktigt att se till att deras rättigheter inte kränks då samhället kommer möta svårigheter i att täcka deras behov av vård och omsorg.¹¹²

I uppdraget ingick även att undersöka möjligheten att inrätta framtidsfullmakter i norsk rätt. Den enskildes självbestämmanderätt ansågs stärkas om möjligheten fanns att själv utse en framtida ställföreträdare. Vidare diskuterades den ordinära fullmaktens verkan då en person mister sin faktiska rättshandlingskapacitet. Slutsatsen blev att det norska rättsläget inte var klarlagt när det kom till denna frågeställning.¹¹³ I propositionen till lagen om vergemål sades att det är viktigt ur en etisk och en människorättslig synpunkt att underlätta för enskildas möjligheter att aktivt påverka sitt liv trots en eventuell framtida förlust av mental kapacitet.¹¹⁴

¹¹⁰ NOU 2004:16 s. 113 ff.

¹¹¹ Ibid. s. 113.

¹¹² NOU 2004:16 s. 127.

¹¹³ NOU 2004:16 s. 291.

¹¹⁴ Ot. Prp. Nr. 110, s. 142.

5.3 Lagens innehåll

Lagen, som reglerar förmynderskapet, innehåller totalt 13 kapitel och bestämmelserna om framtidsfullmakt hittas det tionde kapitlet. Lagen trädde i kraft 2013.

I kapitlets inledning ges en förklaring av framtidsfullmaktens innebörd. Där sägs att en sådan kan ge en eller flera personer i uppdrag att representera fullmaktsgivaren ifall denne förlorar kapaciteten att ta tillvara sina intressen inom de områden som framtidsfullmakten avser. Denna förlust ska grunda sig i psykisk störning, inbegripet demens, eller allvarligt nedsatt hälsa (10 kap. 78 §).

En norsk framtidsfullmakt kan upprättas av en person som har fyllt 18 år och är kapabel att förstå betydelsen av handlingen. Fullmaktshavaren måste också vara en myndig person och ålderskravet gäller vid tidpunkten för ikraftträdande. Fullmaktshavaren själv får inte heller stå under vergemål. Skulle innehavaren av uppdraget få tillfälliga eller varaktiga förhinder är det möjligt att i framtidsfullmakten utse en alternativ fullmaktshavare (10 kap. 79 §).

Formkraven som ställs upp för giltighet stämmer i allt väsentligt med de svenska kraven. Det uppställs ett krav på skriftlighet och att två samtida vittnen intygar med sin underskrift att de vet att handlingen är en framtidsfullmakt och att de har bevittnat eller av fullmaktsgivaren fått intygat för sig att handlingen undertecknats av denne samme. Ett vittne måste vara över 18 år och ha kapacitet att förstå innebörden av intygandet. Den personkrets som undantas från möjligheten att vara vittne är fullmaktshavaren, dennes make, sambo, föräldrar, barn och barnbarn (10 kap. 81 §). Precis som i den svenska lagen ges rekommendationer till hur vittnena bör agera och det sägs bland annat att de bör skriftligen intyga om att fri vilja föreligger hos fullmaktsgivaren och att denne har förstått handlingens innebörd (10 kap. 82 §).

Avgörande för tidpunkten då framtidsfullmakten träder i kraft blir fullmaktshavarens bedömning angående fullmaktsgivarens tillstånd. Framtidsfullmakten träder i kraft då givaren kan anses ha förlorat kapaciteten att ta tillvara sina intressen och denne ska då underrättas om att ikraftträdandet har skett samt om handlingens närmare innehåll. Underrättas ska också make eller sambo om sådan finns och annars nära släktingar till givaren (10 kap. 83 §).

Fylkesmannen, som i Sverige ungefärligen motsvaras av landshövdingen,¹¹⁵ kan ges i uppdrag att stadfästa ett ikraftträdande om nödvändiga kriterier är uppfyllda. Framtidsfullmakten, intyg om att underrättelse har skett samt läkarintyg ska lämnas till fylkesmannen. Förutom de närmare krav som lagen ställer upp på fullmaktsgivaren och vittnena ges fylkesmannen också rätt att neka ett ikraftträdande om det finns anledning anta att fullmaktshavaren inte är lämplig för uppdraget. En stadfästelse ska atteras och registreras i ett flertal register (10 kap. 84 §).

Jävsbestämmelser återfinns även i den norska lagen som stadgar att möjligheten att rättshandla å fullmaktsgivarens vägnar går förlorad i det fall att fullmaktshavaren eller en närstående till denne har motstående intressen i en fråga. Som närstående räknas make eller sambo, släktingar i rätt upp- och nedåtstigande led och syskon samt deras makar eller sambor. I jävsbestämmelserna inkluderas även sådana släktingar som tillhör en make eller sambo till fullmaktshavaren samt personer som fullmaktshavaren representerar (10 kap. 86 § med hänvisning till 6 kap. 34 §). Det går dock att komma förbi jävsbestämmelserna genom att i fullmakten särskilt ange vilka rättshandlingar som ska kunna företas oavsett släktskap eller representation. Gåvor och arvode samt ersättning för utgifter undantas också från jävsbestämmelserna (10 kap. 87 § och 88 §). I fall jäv föreligger och hindrar fullmaktshavaren från att agera kan fullmaktsgivaren och även närstående

¹¹⁵ <https://translate.google.se/fylkesman>.

eller läkare vända sig till fylkesmannen för att få en verge tilldelad fullmaktsgivaren med rätt att handla inom det specifika förhållandet där jäv föreligger (10 kap. 86 §).

För utdelning av gåvor gäller att sedvanliga gåvor kan ges utan särskilt tillstånd i framtidsfullmakten (10 kap. 87 §). För att täcka nödvändiga utgifter kan fullmaktshavaren använda givarens tillgångar, om inte framtidsfullmakten stadgar något annat. Arvode för uppdraget ska antingen regleras i handlingen eller annars efter vad som är rimligt (10 kap. 88 §).

En bestämmelse i den norska lagen som skiljer sig från den svenska är möjligheten till återkallelse. Precis som i Sverige kan fullmakten inte på förhand göras oåterkallelig. Skillnaden ligger i det norska kravet att den enskilde måste vara mentalt kapabel att inse innebörden av ett tillbakadragande. Vid en återkallelse ska handlingen återkrävas eller förstöras (10 kap. 89 §).

Skyldighet för fullmaktshavaren att redovisa för uppdraget till en tredje part kan antingen ske genom att detta särskilt föreskrivs i framtidsfullmakten eller genom att fylkesmannen kräver det (10 kap. 90 §).

En rad personer kan begära att fullmaktsgivaren tilldelas en verge. Förutom fylkesmannen och fullmaktshavaren kan även fullmaktsgivaren, dennes make eller sambo, en förälder, närmaste arvinge, syskon eller läkare, begära att vergemål upprättas. Bedömningen av huruvida förutsättningar för vergemål är uppfyllt görs sedan antingen av fylkesmannen eller av en domstol. I bedömningen ska beaktas hur fullmaktshavaren sköter sitt uppdrag. Genom att verge tilldelas fullmaktshavaren sätts framtidsfullmakten helt eller delvis ur spel (10 kap. 91 §).

Bestämmelser om närståendes möjligheter att agera ställföreträdare åt en familjemedlem följer av 10 kap. 94 § och avser boendet, den dagliga

livsföringen samt vissa ekonomiska förehavanden. Denna möjlighet faller emellertid bort ifall angelägenhet omfattas av en framtidsfullmakt.

Den som är fullmaktshavare ska handla i överensstämmelse med fullmaktens innehåll och givarens intressen och rättigheter ska gynnas. Beslut ska fattas i samråd med fullmaktsgivaren om det är möjligt att inhämta dennes åsikt. Fullmaktsgivarens tillgångar ska hållas avskilda från fullmaktshavarens och de beslut som tas av på givarens vägnar ska dokumenteras (10 kap. 85 §).

Framtidsfullmakten kan gälla både för ekonomiska och personliga angelägenheter och i handlingen ska det framgå att den träder i kraft då fullmaktsgivaren har förlorat möjligheten att tillvarata sina intressen. Framtidsfullmakten kan göras generell eller specificeras i olika avseenden. Områden som undantas från fullmaktshavarens behörighet är följande: röstande i val, ingående av äktenskap, erkännande av faderskap, samtycke till organdonation, upprättande och tillbakadragande av testamente, samtycke till tvångsåtgärder samt frågor som gäller andra särskilt personliga förhållanden. För att dessa områden ändå ska kunna omfattas krävs särskilt lagstöd. Framtidsfullmakten kan ge fullmaktshavaren rätt att samtycka till behandling av personuppgifter inom de områden som omfattas av fullmakten (10 kap. 80 §).

Angående framtidsfullmaktens omfattning av personliga angelägenheter ansågs dessa motsvara de som omfattas av en verges behörighet, och därför får svaren kring framtidsfullmaktens gränser sökas i de diskussioner som förts kring vergens behörighet.¹¹⁶ En frågeställning som togs upp i förarbetena var huruvida en verge kan tillåtas att besluta om sådana frågor i strid med den enskildes egen önskan, till exempel i frågor om boendesituationen och en eventuell flytt till sjukhem. Det framkom att en verge kan besluta i frågor som rör boendet för en enskild som helt saknar beslutskompetens, men det framkommer inte helt tydligt vad som gäller i fall då den enskilde motsätter

¹¹⁶ NOU 2004:16 s. 295.

sig exempelvis en flytt i ett sådant läge.¹¹⁷ I diskussionen fördes fram att den enskildes självbestämmanderätt är något som värnas om allt mer i samhället och detta var ett argument mot att frånta en enskild dennes rättshandlingsförmåga.¹¹⁸ Utredningen fastställde att en verges behörighet bör undantas rätten att fysiskt hindra eller tvinga en enskild till en handling. Istället ska behörigheten begränsas till att muntligen föra fram sina åsikter om vad den enskilde bör göra. En verge bör heller inte kunna samtycka till tvångsåtgärder vilket också framfördes i propositionen.¹¹⁹

En annan fråga som behandlades är möjligheten för en person under vergemål att självständigt få ett pass utfärdat åt sig. Utredningens slutsats var att vergens samtycke skall krävas för utfärdande av pass.¹²⁰ Vidare diskuterades möjligheten att omdirigera den enskildes postgång till att gå via vergen. Slutsatsen blev att det får anses vara starkt integritetskränkande och endast motiverat i undantagsfall.¹²¹ I propositionen underströks att det inte ska vara möjligt att ta ifrån en enskild den rättsliga handlingsförmågan på alla personliga plan.¹²²

I bestämmelserna om framtidsfullmakt undantas inte uttryckligen hälso- och sjukvård men utgångspunkten i lov om pasient- og brukerrettigheter (LOV-1999-07-02-63) (pasient- og brukerrettighetsloven) är att samtycke krävs för att bereda vård till en enskild person (4 kap. 1 § pasient- og brukerrettighetsloven). Det framkommer dock att kompetensen att samtycka kan falla bort på grund av exempelvis demens (4 kap. 3 § pasient- og brukerrettighetsloven).

Lagen listar en personkrets som räknas som närstående och i denna krets kan framtidsfullmaktshavare och verge ingå (1 kap. 3 § pasient- og brukerrettighetsloven). Utgångspunkten är att ordningen som personerna

¹¹⁷ NOU 2004:16 s. 137.

¹¹⁸ Ibid. s. 138.

¹¹⁹ Ibid. s. 139 och Ot. Prp. Nr. 110.

¹²⁰ Ibid. s. 139.

¹²¹ Ibid. s. 190.

¹²² Ot. Prp. Nr. 110 s. 61.

listas i ska följas, patienten har dock möjlighet att själv peka ut vem som ska anses vara närstående. En patient har rätt att medverka i vården och ska inkluderas i bland annat val av behandlingsmetoder. I det fall den enskilde inte kan medverka ges närstående, exempelvis en framtidsfullmaktshavare, rätt att medverka i vården tillsammans med den enskilde (3 kap. 1 § patient- och brukerrettighetsloven).

I samtal med professor Randi Sigurdsen framkom att det tidigare fanns en möjlighet för närstående att ta beslut om en enskild i frågor rörande vård och omsorg. Problem kunde då uppstå i en situation där närstående hade en önskan som gick emot vårdpersonalens åsikt om lämpliga åtgärder. Det uppstod en konflikt om vem som skulle ges företräde och eftersom lagen inte längre finns gavs den medicinska kunskapen företräde i den frågan. Det framkom vidare att det i Norge diskuteras möjligheten att införa ett sätt att på förhand besluta om eventuell vård i framtiden genom ett system som verkar påminna om livstestamenten, men som jag förstod det diskuteras möjligheten att reglera en sådan möjlighet genom lag. I Sverige är livstestamenten som tidigare nämnts inte juridiskt bindande. Jag blev också genom vårt samtal uppmärksam på att vergemålsloven har kritiserats på grund av att det inte framkommer tillräckligt tydligt i vilken grad enskilda har rätt att själva bestämma då de står under någon form av vergemål.¹²³

5.4 Summering och jämförelse

Den norska lagstiftningen om framtidsfullmakter trädde i kraft flera år före den svenska och har varit en stor inspiration för den svenska lagstiftaren, vilket leder till att mycket likheter hittas mellan de norska och svenska bestämmelserna och inte lika många skillnader. De norska bestämmelserna om framtidsfullmakt har placerats i samma lag som reglerar deras legala ställföreträdarskap, vergemål, som i Sverige motsvaras av god man och förvaltare. I allt väsentligt överensstämmer den norska och svenska

¹²³ Samtal med Randi Sigurdsen, Lund, 2018-11-20.

lagstiftningen om framtidsfullmakter. Båda lagarna innehåller formkrav som innebär att en framtidsfullmaktsgivare måste ha uppnått myndighetsåldern för att kunna upprätta handlingen och måste ha beslutskapacitet. Vidare måste handlingen upprättas skriftligt och den ska dessutom bevittnas. I båda länderna träder fullmakten i kraft efter att fullmaktsgivaren har förlorat sin beslutskapacitet och det är fullmaktshavaren som avgör huruvida detta har skett. En skillnad i den norska lagen är att följden av en stadfästelse blir att fullmakten registreras. I Sverige kan en domstol besluta om ett ikraftträdande, men det sker ingen registrering. Den svenska lagen ger närstående en större möjlighet till insyn i och med deras möjlighet att kräva redovisning av fullmaktshavarens uppdrag. Den norska lagen begränsar möjligheten att återkalla en framtidsfullmakt i och med att det krävs en viss mental nivå hos fullmaktsgivaren. I Norge gäller framtidsfullmakter, som i Sverige, både för ekonomiska och personliga angelägenheter. I Norge undantas inte hälso- och sjukvård uttryckligen i bestämmelserna om framtidsfullmakt, men detta följer av den lagstiftning som finns på området. Den norska lagen ger, till skillnad från den svenska, en framtidsfullmaktshavare behörighet att medverka i vården i tillsammans med den enskilde. Den norska lagen undantar även frågor av högst personlig karaktär och uppger samma exempel som föräldrabalken, med några tillägg. Det framkommer i förarbetena att boende är en fråga som en verge ska kunna besluta om i vissa fall, men fysiskt tvång eller hindrande från åtgärder undantas från handlingsbehörigheten. I den norska lagen ges, precis som i den svenska, ett utrymme för tolkning kring vad som kan anses vara liknande frågor av högst personlig karaktär.

6 Danmark

6.1 Inledning

I Danmark infördes en egen lag om framtidsfullmakter 2016, med en något högre grad av offentlig kontroll än den svenska, som framställningen nedan kommer att visa. Även Danmark saknar praxis på området.

6.2 Lagens bakgrund

Ett första förslag till en lag om framtidsfullmakter presenterades för det danska Folketinget 2014 och efter vidare behandling av förslaget i Retsudvalget skedde en omröstning i Folketinget då förslaget röstades ned. Ett nytt lagförslag¹²⁴ lades fram 2016 och denna gång röstades det igenom vilket ledde till införandet av lov om fremtidsfuldmagter (LOV nr 618) som trädde i kraft den 8 juni 2016.

I den andra framställningen framkom att framtidsfullmakter skulle fungera som ett privaträttsligt alternativ till værgemål, som på svenska översätts till förmyndarskap.¹²⁵ Væрге är den benämning på legal ställföreträdare som dansk rätt använder sig av. Framtidsfullmakter skulle sträcka sig över ekonomiska och personliga angelägenheter och till följd av en ökad möjlighet att planera inför framtiden skulle enskildas självbestämmande stärkas.¹²⁶ Framställningen innehöll även förslag till ändringar i sundhedsloven (LOV nr 546) som reglerar hälso- och sjukvård. Ändringarna innebar att en framtidsfullmaktshavare skulle ges samma behörighet att agera ställföreträdare som en væрге, inom hälso- och sjukvård.¹²⁷

¹²⁴ Skriftlig fremsættelse, til lovforslag nr. L 135, 24 februar 2016.

¹²⁵ <https://translate.google.se>

¹²⁶ Skriftlig fremsættelse, til lovforslag nr. L 135, 24 februar 2016 s. 1.

¹²⁷ Ibid.

6.3 Lagens innehåll

De danska bestämmelserna om framtidsfullmakter har i likhet med de svenska införts i en ny lag specifikt för ändamålet. Den danska lagen överensstämmer i stora drag med den svenska och norska lagstiftningen men har fler offentlighetsrättsliga inslag.

Enligt den inledande paragrafen krävs att den som upprättar en framtidsfullmakt har fyllt 18 år och kan handla förnuftsmässigt. Fullmakten träder i kraft om fullmaktsgivaren i framtiden förlorar sin möjlighet att tillvarata sina angelägenheter inom de områden som fullmakten omfattar. Grunden till förlusten av handlingskapacitet ska enligt lydelsen vara sjukdom, sviktande mental funktion eller hälsa, eller liknande (1 kap. 1 §).

En eller flera fullmaktshavare kan utses att representera fullmaktsgivaren och omfattningen av fullmakten kan gälla både ekonomiska och personliga angelägenheter. Fullmakten kan vidare begränsas till specifika områden. Givaren kan utse en ersättare för fullmaktshavaren och kan även utse en särskild granskare som ska ges insyn i hur uppdraget sköts (1 kap. 2 §).

Till skillnad från det svenska och norska systemet kräver det danska att framtidsfullmakten registreras för att anses vara giltig, och den ska även signeras av en notarius publicus. Handlingen måste upprättas skriftligt och notarien ska intyga givarens identitet och att dennes förnuftsmässiga nivå är uppfylld. Av lagen följer också att det för varje framtidsfullmaktsgivare endast kan finnas en fullmakt registrerad åt gången (1 kap. 3 §).

Framtidsfullmakten börjar gälla efter anmodan till Statsförvaltningen, som är en dansk myndighet,¹²⁸ av antingen fullmaktsgivaren själv eller av fullmaktshavaren. För att fullmaktshavaren ska kunna begära ett ikraftträdande krävs att detta först diskuteras med fullmaktsgivaren, om denne

¹²⁸ Statsforvaltningen sorterar under Barn- och Socialministeriet, <https://www.statsforvaltningen.dk/site.aspx?p=4577>

har möjlighet att förstå innebörden. Fullmaktsgivaren har då också möjlighet att neka till en sådan anmodan. Vidare krävs att närstående informeras om att ansökan kommer företas och om deras rätt att motsätta sig detta hos Statsförvaltningen (2 kap. 4 §). Vid ansökan om ikraftträdande ska det bifogas ett läkarintyg med mindre att sådant inte är nödvändigt för att bevisa att fullmaktsgivaren har hamnat i sådant tillstånd som förutsätts för ett ikraftträdande. Kravet på läkarintyg kan även bortses ifrån om ansökan har gjorts av fullmaktsgivaren och denne har förmåga att förstå innebörden av detta (2 kap. 5 §).

Anses det vara nödvändigt att inhämta ytterligare upplysningar om fullmaktsgivaren tillstånd kan Statsförvaltningen inhämta det som de anser sig behöva och för detta krävs inget samtycke från den enskilde. Sådana ytterligare uppgifter kan utkrävas av myndigheter och av personer som har kännedom om fullmaktsgivaren. Inhämtande av sådana ytterligare uppgifter ska endast ske i undantagsfall (2 kap. 6 §). Statsförvaltningen avgör sedan om framtidsfullmakten ska träda i kraft. För att kunna agera som fullmaktshavare krävs att personen har fyllt 18 år, inte står under förvaltare och inte heller har en egen framtidsfullmakt som har trätt i kraft (2 kap. 7 §).

Fullmaktshavaren har inte rätt att ingå rättshandlingar med sig själv för givaren räkning och får inte heller använda framtidsfullmakten då det föreligger motstridiga intressen (4 kap. 13 §). Med undantag från det fall då fullmaktshavare är make eller sambo, ska fullmaktsgivarens tillgångar hållas avskilda från fullmaktshavarens egna (4 kap. 14 §).

Fullmaktshavarens rätt att ge gåvor kan regleras i framtidsfullmakten. Har detta inte skett gäller att sedvanliga gåvor tillåts under förutsättning att dess värde inte står i missförhållande till fullmaktsgivarens ekonomiska situation (4 kap. 15 §). Fullmaktshavaren har ingen rätt att förpliktiga givaren genom ett borgensåtagande (4 kap. 16 §).¹²⁹

¹²⁹ I lagen används begreppet *kaution*, som vid en översättning blir *borgen*, <https://sv.glosbe.com/da/sv/kaution>

Ersättning för utgifter som tillhör uppdraget kan tas av fullmaktsgivarens medel om inte annat är bestämt i framtidsfullmakten (4 kap. 17 §). Orsakar fullmaktshavaren skada för fullmaktsgivaren blir denne ersättningsskyldig om det har skett avsiktligt eller av oaktsamhet (4 kap. 18 §).

För tillsynen av fullmaktshavarens uppdrag svarar Statsförvaltningen och vid misstanke om att handlande sker mot fullmaktsgivarens bästa intresse kan förvaltningen starta en undersökning. Fullmaktshavaren är då skyldig att inkomma med nödvändiga upplysningar och följa de uppmaningar som ges. Statsförvaltningen kan vidare inhämta uppgifter från annat håll om det är nödvändigt (6 kap. 21 §).

En framtidsfullmakt kan dras tillbaka innan och efter den har trätt i kraft, under förutsättning att fullmaktsgivaren förstår innebörden av ett tillbakadragande (7 kap. 22 §). Innan en fullmakt har trätt i kraft tillämpas samma procedur som vid upprättande. En framtidsfullmakt som har trätt i kraft återkallas genom beslut av Statsförvaltningen. Finns en särskilt granskare utsedd kan även denne återkalla framtidsfullmakten helt eller delvis (7 kap. 23 §).

För det fall fullmaktsgivaren tilldelas väрге upphör framtidsfullmakten att gälla om den omfattar samma områden som värgemålet (7 kap. 24 §) och vid fullmaktsgivarens död upphör fullmakten helt att gälla (7 kap. 25 §). Statsförvaltningen kan besluta om att en framtidsfullmakt ska upphöra att gälla, helt eller delvis, om de omständigheter som var en förutsättning för att den alls trädde i kraft, inte längre föreligger (7 kap. 26 §). Statsförvaltningens beslut enligt lagen kan överprövas av fullmaktsgivaren, dennes make eller sambo, fullmaktshavaren och subsidiära fullmaktshavare (8 kap. 29 §).

Fullmaktshavaren ska följa fullmaktens anvisningar och inom dess områden tillvarata givarens intresse och i viktiga frågor göra givaren och dennes make, maka eller sambo delaktiga. Dokumentation av uppdraget ska också föras (4

kap. 12 §). På det ekonomiska området stadgar lagen att fullmaktsgivaren blir bunden gentemot tredje man av de rättshandlingar som fullmaktshavaren vidtar i dennes namn och inom det område som fullmakten avser (3 kap. 9 §). För personliga frågor gäller att fullmaktshavaren kan representera fullmaktsgivaren inför myndigheter och privata aktörer inom framtidsfullmaktens område (3 kap. 10 §).

I lagens förarbeten gavs förslag på ändringar i sundhedsloven för att ge en framtidsfullmaktshavare samma behörighet som en værge. Förslagen ledde till att sådana tillägg infördes som ger fullmaktshavaren rätt att agera ställföreträdare i en behandlingssituation. Det framkommer att informerat samtycke som utgångspunkt krävs för behandling av en patient (5 kap. 15 § sundhedsloven). En framtidsfullmaktshavare som är behörig att agera vid personliga angelägenheter kan agera ställföreträdare och ge samtycke om patienten saknar denna förmåga (5 kap. 18 §). Följande områden undantas helt från en fullmaktshavares behörighet: hungerstrejk (6 kap. 23 §), mottagande av blod (6 kap. 24 §), behandling av döende (6 kap. 25 §), upprättande av så kallat livstestamente (6 kap. 26 §).¹³⁰

I kommentaren till lagen framkommer att gällande de personliga angelägenheterna som framtidsfullmakten kan omfatta, ska en fullmaktshavare kunna representera den enskilde utifrån vad som gäller för representation gentemot offentliga myndigheter. En fullmaktshavare kan ansöka om bland annat socialt bistånd och pension.¹³¹ Angående fullmaktsgivarens boende kan en fullmaktshavare ge samtycke till tvångsförflyttning till ett särskilt boende (24 kap. 129 § st. 3 serviceloven) (nr 1114).

¹³⁰ Ett livstestamente kan innehålla önskingar om hälso- och sjukvård som ska företas vid tillfälle att personen förlorar möjligheten att själv besluta, exempelvis gällande livsuppehållande behandling. (6 kap. 26 § sundhedsloven)

¹³¹ Karnov Danmark internet lov om fremtidsfuldmagter (LOV nr 618 af 08/06/2016) not 41.

En myndighet har emellertid rätt att neka en framtidsfullmaktshavare att agera ställföreträdare ifall det kan anses att den enskildes rätt till representation måste ge vika för andra offentliga eller privata intressen. Fullmaktshavarens behörighet kan vidare begränsas genom bestämmelser i annan lagstiftning som inte tillåter representation.¹³²

6.4 Summering och jämförelse

Den danska lagstiftaren valde att placera bestämmelserna om framtidsfullmakter i en egen lag, precis som sedan gjordes i Sverige. Ännu saknas praxis angående framtidsfullmaktshavarens behörighet och en förklaring kan vara att lagen fortfarande är relativt ny. Möjligheterna att upprätta en framtidsfullmakt i Danmark är samma som i Sverige, det krävs att fullmaktsgivaren har fyllt 18 år och vid tillfället har fortsatt handlingskapacitet. Det ställs också ett krav på skriftlighet och bevitnande. Efter upprättandet av en framtidsfullmakt ska denna registreras och även intygas av en notarius publicus. Fullmakten träder i kraft vid ett senare tillfälle då givaren har förlorat sin kapacitet, men till skillnad från den svenska lagen krävs i Danmark att ikraftträdandet anmodas av en myndighet, närmare bestämt Statsförvaltningen. En väsentlig skillnad i den danska lagstiftningen är att den inte undantar några specifika områden så som exempelvis hälso- och sjukvård eller ingående av äktenskap. Det görs alltså ingen gränsdragning mot högst personliga frågor som både den svenska och den norska lagen innehåller. Utgångspunkten för beredande av hälso- och sjukvård är i Danmark samtycke, men det stadgas också att samtyckeskompetensen kan gå förlorad och i en sådan situation kan en framtidsfullmaktshavare ges rätt att agera ställföreträdare. De frågor som undantas från denna möjlighet är som följer: hungerstrejk, mottagande av blod, behandling av döende och upprättande av livstestamente. Angående behörigheten framkommer vidare att en fullmaktshavare kan samtycka till tvångsförflyttning till särskilt boende. En framtidsfullmaktshavarens behörighet att agera ställföreträdare för

¹³² Karnov Danmark internet lov om fremtidsfuldmagter (LOV nr 618 af 08/06/2016) not 41.

en enskild framstår i Danmark som vidsträckt. Myndigheter kan dock neka en sådan rätt om det finns giltigt skäl och även lagbestämmelser kan begränsa rätten. En annan märkbar skillnad mellan lagarna är det högre inslaget av offentlig kontroll i den danska lagen och till följd av detta en överlag mer detaljrik lagstiftning.

7 Slutsatser och analys

Arbetet med denna uppsats har syftat till att utreda hur en fullmaktshavare enligt lagen om framtidsfullmakter kan agera ställföreträdare i kontakten med olika samhällsinsatser. Lagen undantar uttryckligen hälso- och sjukvård och tandvård från fullmaktshavarens behörighet och även frågor av högst personlig natur. I mötet med samhällets hjälpinsatser kan problem uppstå då det inte är tydligt när en enskilds delaktighet kan ersättas av en ställföreträdare. Uppsatsens första frågeställning har formulerats som följer;

Vilken problematik uppstår i mötet mellan framtidsfullmakter och samhällsinsatser i form av hälso- och sjukvård och socialtjänst?

Kapitel två beskriver rättsläget på området hälso- och sjukvård och socialtjänst utifrån vad som är relevant att studera för att hitta svar på frågan angående problematik som uppstår i mötet mellan dessa samhällsinsatser och en ställföreträdare genom framtidsfullmakt. Självbestämmanderätten är en stark och tydlig grundsats i de insatser som samhället erbjuder enskilda i behov av hjälp. Den svenska lagstiftningen har starkt värnat om den enskildes integritet och självbestämmande och utgångspunkten är att insatser kräver samtycke. För att kunna ge ett informerat samtycke krävs ett visst mått av mental kapacitet då personen måste kunna bearbeta den information som samtycket bygger på. För de personer som saknar sådan kapacitet finns i dagsläget inte många möjligheter att påverka den egna situationen.¹³³ Ett ställföreträdarskap kräver en giltig handling som ger behörighet. Inom hälso- och sjukvården finns idag ingen möjlighet att använda sig av någon sådan handling som exempelvis en framtidsfullmakt, då en sådan inte ger behörighet på området. Resultatet blir att en enskild som saknar den faktiska kapacitet som krävs för att ta beslut inom vård och omsorg, tappar rätten till självbestämmande. Den möjlighet som finns att uttrycka sin vilja kring

¹³³ Se avsnitt 2.2.1, 2.2.2 & 2.3.

eventuell framtida vård utgörs av så kallade livstestamenten, som är vägledande för vårdpersonal men inte juridiskt bindande.¹³⁴

I situationer där individers möjlighet att fullt ut hävda sitt självbestämmande begränsas till följd av en funktionsnedsättning kan det bli aktuellt att ta hjälp av en ställföreträdare. De legala ställföreträdarskap som lagstiftningen länge har reglerat är god man och förvaltare. Principen för ställföreträdarskap är att det ska vara så lite ingripande som möjligt och därför är utgångspunkten att god man ska förordnas eftersom den enskilde i sådant fall behåller sin rättshandlingskapacitet. Anordnande av förvaltare är betydligt mer inskränkande då ett förvaltarskap kan innebära att den enskildes rättshandlingskapacitet i de flesta frågor fråntas denne.¹³⁵ I och med den nya lagen om framtidsfullmakter ges numera möjligheten för enskild att själv välja en framtida ställföreträdare. En framtidsfullmaktshavare kan ges behörighet att agera både vid ekonomiska och personliga angelägenheter, men undantas från att agera i hälso- och sjukvård, tandvård samt vid högst personliga frågor.¹³⁶

I mötet med samhällets hjälpinsatser kan problematik uppstå ifall det inte går att förutse i vilka frågor en ställföreträdare kan ges behörighet att agera på den enskildes vägnar, eller inte. Då hälso- och sjukvård uttryckligen undantas i lagen om framtidsfullmakter, och likaså tandvård uppstår kanske inte lika många frågetecken angående dessa verksamheter, som kan tänkas uppstå i mötet med socialtjänst. Eftersom lagen undantar högst personliga frågor finns risk för att angelägenheter som socialtjänsten ansvarar för inte kommer kunna omfattas av behörigheten att agera ställföreträdare för en enskild.¹³⁷

Ifall det uppstår tvivel kring framtidsfullmaktshavares behörighet riskerar syftet med lagen till viss del gå förlorat eftersom tanken har varit att förlänga den enskildes möjligheter till självbestämmande. Då är det av vikt att den

¹³⁴ Se avsnitt 2.1.

¹³⁵ Se avsnitt 3.2.

¹³⁶ Se avsnitt 4.3.5.

¹³⁷ Se avsnitt 2.2.

enskilde är medveten om inom vilka ramar den utvalde ställföreträdaren kommer kunna verka på uppdrag av den enskilde. Uppstår otydlighet kan förutom enskilda, även närstående och personal inom vård och social omsorg drabbas då det uppstår komplicerade situationer.

Genom historien har frågan om enskildas rätt till autonomi och integritet rört sig från ett synsätt och en lagstiftning som tillät stora inskränkningar i rättshandlingsförmågan, till det läge vi befinner oss i idag då enskilda ges en betydligt större rätt att behålla sina formella förmågor och där lagstiftaren nyligen har valt att utöka möjligheten att påverka framtida situationer genom införandet av framtidsfullmakt.¹³⁸

Grundproblematiken som uppstår i frågor kring ställföreträdare och beredande av vård eller social omsorg, handlar om självbestämmandets form. Införandet av framtidsfullmakter som en alternativ form av ställföreträdarskap har uttryckligen gjorts i syfte att stärka enskildas självbestämmande genom att möjliggöra en aktiv planering inför en oviss framtid. Samtidigt vilar vård och social omsorg på principer som kräver en tydlig medverkan från den enskildes håll och ett informerat samtycke är alltid utgångspunkten då beslut om insatser ska fattas.

Vid en genomgång av lagen uppstår frågetecken kring en fullmaktshavares behörighet och hur långt den sträcker sig. Uppsatsens andra frågeställning grundar sig i denna undran och lyder;

Vilka är framtidsfullmaktens yttre gränser avseende personliga angelägenheter?

För att kunna besvara denna fråga krävs en genomgång av lagstiftningen och det arbete som föregick den i form av utredningar och proposition. En sådan genomgång ges i kapitel fyra. Det har här redan framkommit att lagen

¹³⁸ Se avsnitt 2.4.

specifikt undantar vissa områden och att det inte är helt tydligt vad som inkluderas i den grupp av högst personliga angelägenheter som lagstiftaren syftar på. Efter en genomgång av gällande rätt blir bilden av rättsläget inte mycket tydligare. Det som framkommer är att en bedömning måste göras utifrån hur lagstiftningen på det område som berörs av en rättshandling ställer sig till tillåtandet av ställföreträdare. En tydlig gränsdragning har gjorts mot hälso- och sjukvård som helt undantas och möjligheten att agera ställföreträdare på dessa områden existerar därför inte i dagsläget. Socialtjänst har inte undantagits i lagens formuleringar, men dess insatser ligger många gånger väldigt nära den gränsdragning som har gjorts mot högst personliga frågor.¹³⁹

Vid utformandet av lagen skapades en tolkningsmöjlighet genom formuleringen som säger att frågor som är högst personliga ska undantas. Det ges ingen uttömmande uppräkningslista i lagtexten och för att få en närmare förståelse för vilken typ av frågor som avses ges en hänvisning till FB där samma formulering förekommer angående den behörighet som ges gode män och förvaltare. Det ges i propositionen till den nya lagen exempel så som att ingå äktenskap, bekräfta faderskap, upprätta testamente, samtycka till adoption samt att begära sterilisering. Detta är utgångspunkten enligt lagstiftaren kring vad som kan anses vara högst personliga frågor. Det framkommer även i propositionen att lagstiftaren har varit medveten om att det kan komma att uppstå gränsdragningsproblematik vid beredande av vård som ges av både kommun och landsting.¹⁴⁰

Det förefaller inte vara helt enkelt för enskilda att på förhand avgöra huruvida en fråga är högst personlig och därmed faller utanför en framtidsfullmaktshavares behörighet. En fråga som tidigare har prövats och som faller inom en god mans möjlighet att agera ställföreträdare är vid mål om äktenskapsskillnad. Detta är en fråga som kan sägas ligga väldigt nära möjligheten att ingå äktenskap, även om de båda handlingarna får olika

¹³⁹ Se avsnitt 4.3.5.

¹⁴⁰ Se avsnitt 4.3.5.

konsekvenser. En enskild som står under förvaltare ska normalt sett behålla rätten att bestämma om sitt boende och eftersom framtidsfullmaktshavarens behörighet inte sträcker sig utanför en förvaltares, uppstår frågor kring möjligheten för en ställföreträdare att besluta om exempelvis en flytt till särskilt boende.¹⁴¹

Den svenska lagen är ny och har ännu inte prövats angående behörighetens gränser. Vid kontakt med samtliga svenska tingsrätter har inget ärende hittats som rör behörigheten, enbart frågor kring ikraftträdandet. Med tanke på att lagen endast har varit i kraft i 1,5 år i skrivande stund hittas där sannolikt förklaringen till bristen på praxis. För att bredda perspektivet har en jämförelse gjorts med Norge och Danmark som ligger något före Sverige i tiden för inrättande av lagstiftning kring framtidsfullmakter. Den tredje frågeställningen lyder;

Hur ser lagstiftningen om framtidsfullmakter ut i Norge och Danmark?

Norge har tillåtit detta rättsinstitut sedan 2013 då det inrättades som en del av den lag som reglerar legala ställföreträdarskap. De norska bestämmelserna liknar till stor del de svenska och det framkommer även i den svenska propositionen att lagstiftaren har tagit mycket inspiration från Norge. De båda länderna har valt en mycket liten del av samhällelig inblandning och bestämmelserna är därför till stor del helt privaträttsliga, med inslag av offentlig kontroll. Den tydligaste skillnaden som framkommer efter en genomgång av den norska lagen, är att norsk lagstiftning tillåter ett visst mått av medverkande i vården av andra än den enskilde.¹⁴²

Det norska systemet undantar även hälso- och sjukvård från framtidsfullmaktens omfattning, med den skillnaden att en framtidsfullmaktshavare, enligt lagstiftningen för patienträttigheter, kan

¹⁴¹ Se avsnitt 4.3.5.

¹⁴² Se avsnitt 5.4.

anses vara närstående och ges då under vissa förutsättningar rätt att medverka i vården.¹⁴³

Den danska lagen ger ställföreträdaren större behörighet på så sätt att den inte undantar några särskilda frågor som exempelvis hälso- och sjukvård. Genom speciallagstiftning kan begränsningar i behörigheten uppstå och det finns en rätt för myndigheter att neka ett agerande genom ställföreträdare. De danska lagarna som reglerar hälso- och sjukvård samt socialtjänst öppnar upp möjligheter för agerande genom ställföreträdare i behandlingssituationer samt vid frågor om beredande av bistånd.¹⁴⁴

Den svenska lagstiftaren ställer upp begränsningar gentemot högst personliga frågor men säger inte tydligt vilka dessa är. Vid en jämförelse med Danmark konstateras att det där har lämnats mer fritt att agera ställföreträdare med hjälp av framtidsfullmakt. Det verkar som att lagstiftaren i Sverige har velat uppnå ett så privaträttsligt system som möjligt men ändå inte helt vill släppa samhällets inblandning. Det lämnas åt enskilda och i slutändan domstolarna att tolka och avgöra var gränserna för behörighet går.

¹⁴³ Se avsnitt 5.3.

¹⁴⁴ Se avsnitt 6.4.

Bilaga A

Lag (2017:310) om framtidsfullmakter

SFS nr: 2017:310

Departement/myndighet: Justitiedepartementet L2

Utfärdad: 2017-04-27

Ändringsregister: SFSR (Regeringskansliet)

Källa: Fulltext (Regeringskansliet)

Innebörden av en framtidsfullmakt

1 § En framtidsfullmakt är en fullmakt som någon (fullmaktsgivaren) ger åt en fysisk person (fullmaktshavaren) att företräda fullmaktsgivaren för det fall han eller hon på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller något liknande förhållande varaktigt och i huvudsak inte längre har förmåga att ha hand om de angelägenheter som fullmakten avser.

2 § En framtidsfullmakt får omfatta ekonomiska och personliga angelägenheter. Fullmaktshavaren ska bevaka fullmaktsgivarens rätt i de angelägenheter som framtidsfullmakten omfattar.

En framtidsfullmakt får inte omfatta åtgärder som avses i 2 kap. 1 § första stycket hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) eller 1 § tandvårdslagen (1985:125). Den får inte heller omfatta sådana frågor av utpräglat personlig karaktär som avses i 12 kap. 2 § tredje stycket föräldrabalken.

Upprättande av en framtidsfullmakt

3 § Den som har fyllt 18 år och har förmåga att ha hand om sina angelägenheter får upprätta en framtidsfullmakt.

4 § En framtidsfullmakt ska vara skriftlig.

Fullmaktsgivaren ska i två vittnens samtidiga närvaro skriva under fullmaktshandlingen eller intyga att han eller hon har skrivit under handlingen. Vittnena ska ha kännedom om att handlingen är en framtidsfullmakt och bekräfta handlingen med sina underskrifter.

Fullmaktshavaren får inte vara vittne. I övrigt tillämpas i fråga om vittnen 10 kap. 2 § första stycket och 4 § första och tredje styckena ärvdabalken.

5 § Av en framtidsfullmakt ska det framgå

1. att det är fråga om en framtidsfullmakt,
2. vem eller vilka som är fullmaktshavare,

3. vilka angelägenheter fullmakten omfattar, och
4. vilka övriga villkor som gäller.

Ändring och återkallelse av en framtidsfullmakt

6 § En framtidsfullmakt kan inte göras oåterkallelig.

7 § Vid tillägg till eller annan ändring av en framtidsfullmakt tillämpas vad som gäller om upprättande av en framtidsfullmakt. Detta gäller dock inte om ändringen består enbart i en begränsning av fullmakten.

8 § För återkallelse av en framtidsfullmakt tillämpas lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

I framtidsfullmakten får det bestämmas att en granskare enligt 23 § har rätt att återkalla fullmakten.

Hur en framtidsfullmakt träder i kraft

9 § Om en framtidsfullmakt uppfyller kraven i 3 och 4 §§, träder den i kraft när fullmaktsgivarens situation är sådan som anges i 1 §.

Det är fullmaktshavaren som ska bedöma om framtidsfullmakten har trätt i kraft. Detta gäller inte om det i fullmakten har bestämts att ikraftträdandet ska prövas av domstol eller fullmaktshavaren annars begär en sådan prövning.

10 § Om fullmaktshavaren bedömer att framtidsfullmakten har trätt i kraft, ska han eller hon snarast underrätta fullmaktsgivaren och fullmaktsgivarens make eller sambo och närmaste släktingar. Om en granskare enligt 23 § har utsetts, ska även denne underrättas.

Av underrättelsen ska det framgå att framtidsfullmakten har trätt i kraft och vad den innehåller.

11 § Tingsrätten ska på ansökan av fullmaktshavaren besluta att framtidsfullmakten har trätt i kraft, om förutsättningarna enligt 9 § första stycket är uppfyllda.

En ansökan görs till tingsrätten i den ort där fullmaktsgivaren är folkbokförd eller, om fullmaktsgivaren inte är folkbokförd i Sverige, till tingsrätten i den ort där han eller hon vistas.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt andra stycket, är Stockholms tingsrätt behörig domstol.

12 § Tillsammans med en ansökan enligt 11 § ska fullmaktshavaren ge in framtidsfullmakten i original eller bestyrkt kopia.

Fullmaktshavaren ska i ansökan lämna kontaktuppgifter avseende fullmaktsgivaren och fullmaktsgivarens make eller sambo och närmaste släktingar.

13 § Rätten ska inhämta ett läkarintyg eller någon annan likvärdig utredning beträffande fullmaktsgivarens hälsotillstånd, om det inte är uppenbart obehövt.

Fullmaktsgivaren ska ges tillfälle att yttra sig över ansökan, om det kan ske. Även fullmaktsgivarens make eller sambo och närmaste släktingar och överförmyndaren ska ges tillfälle att yttra sig.

14 § Vid handläggningen i domstol tillämpas i övrigt lagen (1996:242) om domstolsärenden.

Fullmaktshavarens fullgörande av uppdraget

15 § Fullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med fullmaktsgivarens intressen och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor.

16 § Fullmaktshavaren får i de angelägenheter som framtidsfullmakten omfattar återkalla andra fullmakter än framtidsfullmakter.

17 § Fullmaktshavaren har inte rätt att företräda fullmaktsgivaren i en fråga där fullmaktshavaren själv, fullmaktshavarens make eller sambo, fullmaktshavarens barn eller någon som fullmaktshavaren företräder är motpart eller av någon annan anledning kan ha motstridiga intressen.

Om fullmaktshavaren inte har rätt att företräda fullmaktsgivaren, ska överförmyndaren på fullmaktshavarens begäran utse en god man att företräda fullmaktsgivaren. I övrigt gäller föräldrabalkens regler om god man.

18 § I den utsträckning fullmaktshavarens rätt att lämna gåvor inte regleras i framtidsfullmakten får han eller hon, till andra än sig själv, lämna personliga presenter vars värde inte står i missförhållande till fullmaktsgivarens ekonomiska villkor.

19 § Fullmaktshavaren har rätt till arvode endast om det anges i framtidsfullmakten. Om arvodets storlek inte framgår av fullmakten, får fullmaktshavaren ta ut ett med hänsyn till uppdragets art och omfattning skäligt belopp.

20 § För fullmaktshavarens förhållande till fullmaktsgivaren tillämpas bestämmelserna i 18 kap. handelsbalken om sysslomän, om inte något annat anges i denna lag.

Förhållandet till tredje man

21 § I fråga om fullmaktshavarens ansvar i förhållande till tredje man för att han eller hon har fullmakt tillämpas 25 § lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

22 § I fråga om fullmaktsgivarens bundenhet och informationsplikt i förhållande till tredje man tillämpas lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

Granskning av fullmaktshavarens verksamhet

23 § Fullmaktsgivaren får i framtidsfullmakten utse någon som ska granska fullmaktshavarens verksamhet.

Om granskaren begär det, ska fullmaktshavaren lämna redovisning för sitt uppdrag.

24 § Om en granskare inte har utsetts, ska fullmaktshavaren på begäran av fullmaktsgivarens make eller sambo eller närmaste släktingar lämna redovisning för sitt uppdrag. Redovisning behöver inte lämnas oftare än en gång per år.

25 § Fullmaktshavaren ska på begäran av överförmyndaren lämna redovisning för sitt uppdrag och upplysningar om fullmaktsförhållandet och vidtagna åtgärder.

26 § Överförmyndaren får besluta att framtidsfullmakten helt eller delvis inte längre får brukas av fullmaktshavaren, om han eller hon vid fullgörandet av uppdraget har gjort sig skyldig till missbruk eller allvarlig försummelse eller annars visat sig vara oförmögen att ta till vara fullmaktsgivarens intressen.

Ett beslut enligt första stycket gäller omedelbart. Beslutet får överklagas till den tingsrätt som anges i 11 § andra och tredje styckena. Vid handläggningen i domstol tillämpas i övrigt lagen (1996:242) om domstolsärenden.

En framtidsfullmakts verkan i vissa situationer

27 § En framtidsfullmakt saknar verkan i den utsträckning godmanskap enligt 11 kap. 4 § föräldrabalken eller förvaltarskap anordnas för fullmaktsgivaren.

28 § Om fullmaktsgivaren dör, försätts i konkurs eller får förvaltare efter det att framtidsfullmakten har trätt i kraft, tillämpas 21, 23, 24 och 26 §§ lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

Fullmaktshavarens rätt att låta någon annan rättshandla för fullmaktsgivaren

29 § Vid tillfälligt förhinder för fullmaktshavaren att utföra sitt uppdrag får han eller hon genom skriftlig fullmakt ge en fysisk person behörighet att företräda fullmaktsgivaren i fråga om ordinära rättshandlingar med anknytning till dennes dagliga livsföring.

30 § Vid behov av hjälp i en särskild fråga får fullmaktshavaren genom skriftlig fullmakt ge någon annan behörighet att företräda fullmaktsgivaren.

En sådan fullmakt ska vara ställd till en fysisk person. Om fullmakten avser en ekonomisk fråga, får den dock ställas till ett kreditinstitut eller ett värdepappersinstitut.

Hämtat 2019-01-07, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2017310-om-framtidsfullmakter_sfs-2017-310

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Regeringens propositioner

Regeringens proposition 1924:53 – *Med förslag till förmynderskap m.m.*;

Regeringens proposition 1949:93 – *Med förslag till föräldrabalk, m.m.*;

Regeringens proposition 1987/88:124 – *Om god man och förvaltare*

Regeringens proposition 2016/17:30 – *Framtidsfullmakter – en ny form av ställföreträdarskap för vuxna*

Statens offentliga utredningar

SOU 1986:50 – *God man och förvaltare: delbetänkande*

SOU 2004:112 – *Frågor om förmyndare och ställföreträdare för vuxna*

SOU 2015:80 – *Stöd och hjälp till vuxna vid ställningstaganden till vård, omsorg och forskning*

Norskt offentligt tryck

Ot. Prp. Nr. 110 (2008-2009) – *Om lov om vergemål (vergemålsloven)*

NOU 2004:16 – *Vergemål*

Danskt offentligt tryck

Skriftlig fremsættelse, til lovforslag nr. L 135, 24 februar 2016

Litteratur

Adlercreutz, Axel & Gorton, Lars, *Avtalsrätt 1*, 13., [rev.] uppl.,
Juristförlaget, Lund, 2011

Bogdan, Michael, *Komparativ rättskunskap*, 2. uppl., Elander Gotab,
Stockholm : Norstedts juridik, 2003

Broström, Linus & Johansson, Mats (red.), *Ställföreträdarskap i vård och
omsorg*, 1. uppl., Gleerups, Malmö, 2012

Dotevall, Rolf, *Fullmakt och immateriella tjänster*, Norstedts juridik,
Stockholm, 2013

Fridström Montoya, Therése, ”Ett litet steg för HD, ett stort språng för
personrätten”, *SvJT*, 2016, s. 523- 540

Fridström Montoya, Therése, *Leva som andra genom ställföreträdare: en
rättslig och faktisk paradox*, Iustus, Diss. Uppsala : Uppsala universitet,
2015,Uppsala, 2015

Jareborg, Nils (red.), *Familjerättsliga studier: vänbok till Åke Saldeen*,
Iustus, Uppsala, 2003

Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1. uppl.,
Studentlitteratur, Lund, 2013

Mattsson, Titti & Numhauser-Henning, Ann (red.), *Äldrerätt: ett nytt
rättsområde*, 1. uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2017

Odlöw, Torbjörn, *Ställföreträdare för vuxna: kamrer eller handledare?*, 1.
uppl., Jure, Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2005, Stockholm, 2005

Tjernberg, Mats, Rendahl, Pernilla & Wenander, Henrik (red.), *Festskrift till Christina Moëll*, Juristförlaget i Lund, Lund, Sweden, 2017

Trygger, Ernst, *Om fullmakt såsom civilrättsligt institut*, Lundequistiska bokh. [distributör], Diss. Upsala : Univ., Upsala, 1884

Elektroniska källor

Elektroniska källor från myndigheter

<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2011/2011-6-39>, besökt 2019-01-06.

Övriga elektroniska källor

Lagkommentarer

Brattström Margareta & Singer Anna, Föräldrabalk (1949:381), Karnov

Grönfors Kurt & Dotevall Rolf, Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, Zeteo

Karnov Danmark internet lov om fremtidsfuldmagter (LOV nr 618 af 08/06/2016)

Munukka Jori, Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, Lexino djupkommentar, Karnov

Persson Ingemar, Lag (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning, Karnov

Ryrstedt Eva, Föräldrabalk (1949:381), Lexino djupkommentar, Karnov

Svenskt demenscentrum

<http://www.demenscentrum.se/Fakta-om-demens/Symtom/Kognitiv-symtom/Uppmarksamhet--tankeformaga/>, besökt 2019-01-06.

<http://www.demenscentrum.se/Fakta-om-demens/Symtom/>, besökt 2019-01-06.

<http://www.demenscentrum.se/Fakta-om-demens/Vilka-drabbas/>, besökt 2019-01-06.

<http://www.demenscentrum.se/Fakta-om-demens/Demens-i-siffror/>, besökt 2019-01-06.

Norma elder law research environment

<http://www.jur.lu.se/#!aldreratt-omprojektet>

Översättning

<https://sv.glosbe.com/>, besökt 2019-01-04.

<https://translate.google.se>, besökt 2019-01-04.

Norsk lagstiftning

<https://lovdata.no>, besökt 2019-01-06.

Dansk lagstiftning

<https://www.retsinformation.dk/>, besökt 2019-01-06.

<https://www.statsforvaltningen.dk/site.aspx?p=4557>, besökt 2019-01-06.

Rättsfallsförteckning

Hovrätten

RH 2008:33, Göta Hovrätt, beslut den 11 mars 2008 i mål nr Ö120-08.

Justitieombudsmannens ämbetsberättelse

JO beslut den 16 december 2009, Dnr. 4248-2008